

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ**

**Κείμενα
Νεοελληνικής
Λογοτεχνίας**

Α΄ ΤΕΥΧΟΣ

Α΄ ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

1ος τόμος

**ΚΕΙΜΕΝΑ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ**

Τεύχος Α΄

**Α΄ ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
1ος τόμος**

**Υπεύθυνος για το Παιδαγωγικό
Ινστιτούτο
Κώστας Μπαλάσκας,
Σύμβουλος Π. Ι.**

**Επιμέλεια Έκδοσης
Πολυτίμη Γκέκα**

**Επιμέλεια εξωφύλλου:
Βάσω Αβραμοπούλου**

**Εικόνα εξωφύλλου:
Νίκος Χατζηκυριάκος – Γκίκας
(1906–1994), Μάντρες στην Ύδρα**

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ
ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**

***Ομάδα Εργασίας Υπουργείου
Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και
Θρησκευμάτων***

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ**

**ΚΕΙΜΕΝΑ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ**

**Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ
Δ. ΚΑΡΒΕΛΗΣ
Χ. ΜΗΛΙΩΝΗΣ
Κ. ΜΠΑΛΑΣΚΑΣ
Γ. ΠΑΓΑΝΟΣ
Γ. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑΣ**

**Νικόλαος Γύζης (1842–1901).
Το κρυφό σχολειό (1886)
Συλλογή Εμφιετζόγλου**

ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Για τις αρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας δεν υπάρχει ομοφωνία ανάμεσα στους μελετητές της. Πολλοί θεωρούν τη βυζαντινή και τη νεοελληνική λογοτεχνία ως αδιάσπαστο σύνολο. Άλλοι θεωρούν ως τέρμα της βυζαντινής λογοτεχνίας και αφετηρία της νεοελληνικής το 1453. Η διαίρεση όμως αυτή, όσο κι αν συμφωνεί με τη διαίρεση της ιστορίας, είναι αυθαίρετη, γιατί πολύ πριν από το 1453, κατά το 10ο αιώνα, όπως θα δούμε, αρχίζει να διαμορφώνεται η νεοελληνική γλώσσα κι ο νεοελληνικός πολιτισμός, που σιγά σιγά διαφοροποιούνται από τη

βυζαντινή γλώσσα και το βυζαντινό πολιτισμό. Βέβαια, τα χαρακτηριστικά εκείνα στοιχεία, που φανερώνουν τη μετάβαση από τη μια εποχή στην άλλη, δεν είναι πάντοτε εύκολο να εντοπιστούν, γιατί η διαμόρφωση τους γίνεται συνήθως με αργό ρυθμό και η επισήμανση τους είναι δύσκολη. Τα βασικά αυτά χαρακτηριστικά, που μαρτυρούν τη μετάβαση από τη μια εποχή στην άλλη, μπορούμε να τα εντοπίσουμε στη γλώσσα, τους εκφραστικούς τρόπους, τη στιχουργική, τη θεματική ανανέωση και τη βαθμιαία διαμόρφωση της νεοελληνικής συνείδησης.

1. Η γλώσσα. Από την άποψη της γλώσσας, η βυζαντινή λογοτεχνία παρουσιάζεται διχασμένη: από τη μια μεριά υπάρχει η γραπτή γλώσσα των λογίων, που

χρησιμοποιούν την αττική διάλεκτο· από την άλλη όμως υπάρχει και η ζωντανή, ομιλούμενη γλώσσα. Και στις δυο περιπτώσεις, κέντρο του γλωσσικού εξαρχαϊσμού και της διαμόρφωσης μιας ενιαίας προφορικής κοινής είναι η Κωνσταντινούπολη. Κείμενα γραμμένα σε αρχαϊζουσα γλώσσα σώθηκαν ελάχιστα από τον 6ο ως τον 11ο αι. (Χρονογραφία Μαλάλα, βίοι αγίων κτλ.). Από τον 11ο αι. όμως πληθαίνουν τα λογοτεχνικά κείμενα που γράφονται σε δημωδέστερη γλώσσα. Βέβαια, η ελληνική είναι γλώσσα συντηρητική στην εξέλιξη της και γι' αυτό καθαρή τομή, που να χωρίζει τη μεσαιωνική από την αρχαία και τη νεοελληνική από τη μεσαιωνική γλώσσα, δεν υπάρχει. Οι μεταβολές είναι πάντοτε βραδείες και ανεπαίσθητες.

Κατά την περίοδο όμως αυτή (10ος αι.) η ομιλούμενη γλώσσα παρουσιάζει σημαντικές φθογγολογικές, τυπικές και συντακτικές αλλαγές. Κατά το Γ. Χατζηδάκι η νεοελληνική γλώσσα διαμορφώθηκε πριν από το 10ο αιώνα.

2. Οι εκφραστικοί τρόποι. Οι εκφραστικοί τρόποι που συναντούμε στα πρώτα κείμενα της δημώδους νεοελληνικής λογοτεχνίας (παραλογές, ακριτικά τραγούδια κ.ά.) και της έντεχνης (ερωτοπαίγνια, που γράφτηκαν στα μέσα του 15ου αι.) είναι οι ίδιοι με τους εκφραστικούς τρόπους που βρίσκουμε στο κλέφτικο τραγούδι του 18ου αι. Η αδιάπτωτη χρήση και διατήρηση τους δείχνει ότι αποτελούν στοιχείο καθαρά νεοελληνικό.

3. Η στιχουργική. Όπως είναι γνωστό, κατά την περίοδο που διαμορφώνεται η ελληνιστική κοινή χάθηκε η προσωδία, η εκφώνηση δηλαδή των λέξεων σύμφωνα με την ποσότητα των συλλαβών, που ήταν μακρές ή βραχείες. Η απώλεια αυτή είχε συνέπειες και στη μετρική. Η αρχαία μετρική είχε ως βάση της ρυθμοποιίας της την προσωδία: ο ρυθμός δημιουργείται από την κανονική εναλλαγή μακρόχρονων και βραχύχρονων συλλαβών. Το αντίθετο συμβαίνει στη βυζαντινή και τη νεοελληνική μετρική: ο ρυθμός δημιουργείται από την κανονική εναλλαγή τονισμένων και άτονων συλλαβών. Βέβαια, κατά τη βυζαντινή περίοδο πολλοί ποιητές εξακολούθησαν να χρησιμοποιούν προσωδιακά μέτρα. Η νεοελληνική όμως μετρική

απομακρύνεται από τα παλιά μέτρα και χρησιμοποιεί κυρίως το δεκαπεντασύλλαβο ή πολιτικό στίχο.

Ο ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος στίχος είναι πολύ συνηθισμένος στη νεοελληνική ποίηση, λόγια και δημοτική (Έπος Διγενή Ακρίτα, ποίηση πριν και μετά την Άλωση, κρητική ποίηση, δημοτικά τραγούδια κτλ.). Ονομάστηκε και πολιτικός κατά τους βυζαντινούς χρόνους, σε αντίθεση με τα προσωδιακά μέτρα που χρησιμοποιούσαν οι αρχαίοι Έλληνες και οι βυζαντινοί λόγιοι ποιητές. Όταν στα μέσα τον 14ου αι. εισάγεται στη νεοελληνική ποίηση η ομοιοκαταληξία, συνδυάζεται σε δίστιχα που ομοιοκαταληκτούν (κρητική ποίηση).

Σημείωση: Η ομοιοκαταληξία, που χρησιμοποιήθηκε στην έντεχνη νεοελληνική ποίηση, φαίνεται ότι προήλθε από ιταλική επίδραση. Ιταλική λ.χ. επίδραση παρατηρούμε στη συλλογή λυρικών ποιημάτων της Κύπρου (βλ. Κυπριακά). Στα δημοτικά τραγούδια δε χρησιμοποιείται η ομοιοκαταληξία· τη συναντάμε μόνο στα λιανοτράγουδα (δίστιχα που ομοιοκαταληκτούν).

4. Η θεματική ανανέωση.

Σημαντική θέση στη βυζαντινή κοσμική ποίηση είχαν τα διδακτικά ποιήματα (γράφονταν για πρακτικούς σκοπούς και αναφέρονταν σε ποικίλα θέματα) και τα ηθικοδιδακτικά, ενώ στη θρησκευτική ποίηση η υμνογραφία. Οι εκκλησιαστικοί ύμνοι βάλλονται προς δόξα του Θεού ή των αγίων και είναι συνδυασμένοι με τη

χριστιανική λατρεία. Κατά τους τελευταίους όμως αιώνες πριν από την Άλωση και κυρίως κατά την περίοδο των Σταυροφοριών, οπότε οι Έλληνες έρχονται σ' επαφή με τους Φράγκους και τους Ενετούς, παρατηρούμε μια διαφοροποίηση, όπως παρουσιάζεται στα ιπποτικά μυθιστορήματα (ιπποτικός ρομαντισμός, υποταγή των ηρώων στον έρωτα, μονομαχίες, αγάπη για την περιπέτεια σε χώρες μακρινές κτλ). Ο ελληνισμός, βέβαια, δέχτηκε επιδράσεις κι από την Ανατολή, που είναι φανερές στα παραπάνω μυθιστορήματα (ο κόσμος του παραμυθιού με τις μάγισσες, τους δράκους και τα μαγικά δαχτυλίδια). Παράλληλα, η βυζαντινή παράδοση θα συνεχιστεί με την ηθικοδιδακτική ποίηση κατά τους τελευταίους αιώνες πριν από την Άλωση.

5. Η διαμόρφωση νεοελληνικής συνείδησης. Το αρχαιότερο μνημείο της λόγιας νεοελληνικής λογοτεχνίας είναι το Έπος του Βασιλείου Διγενή Ακρίτα. Σύμφωνα με την άποψη του Ν. Πολίτη, που την ακολουθούν πολλοί μελετητές, το έπος τον Διγενή Ακρίτα εκφράζει τα ιδεώδη και τους πόθους του ελληνικού γένους. Την ίδια εποχή έχουμε ανάλογες επικές δημιουργίες στην Ανατολή και στη Δύση, που φανερώνουν την αφύπνιση της εθνικής συνείδησης των λαών. Υπάρχει όμως και η άποψη ότι δεν πρόκειται για έπος, αλλά για έμμετρο ερωτικό μυθιστόρημα.

(Η γενική εισαγωγή και οι ειδικές κάθε περιόδου πρέπει να χρησιμοποιούνται για τη διδακτική αξιοποίηση των κειμένων).

ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Για τη διαίρεση της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας δεν υπάρχει απόλυτη ομοφωνία. Από τις διαιρέσεις που έχουν προταθεί, η περισσότερο αποδεκτή είναι η εξής:

Α΄ Πρώτη Περίοδος: Χρόνοι πριν από την Άλωση: 10ος αι. -1453.

Χωρίζεται σε δύο φάσεις:

I. Πρώτη φάση: 10ος αι. - 1204

(Κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους).

II. Δεύτερη φάση: 1204-1453

(Κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους).

- Β΄ Δεύτερη περίοδος: Χρόνοι μετά την Άλωση: 1453-1669 (Κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους).**
- Γ΄ Τρίτη περίοδος: Χρόνοι αφύπνισης του νέου ελληνισμού, 1669 - 1830 (Η Ελλάδα γίνεται ανεξάρτητο κράτος). Μπορούμε να τη χωρίσουμε σε δυο φάσεις:**
- I. Πρώτη φάση: 1669-1774 (Θρησκευτικός ουμανισμός).**
- II. Δεύτερη φάση: 1774-1830 (Ακμή τον νεοελληνικού διαφωτισμού).**
- Δ΄ Τέταρτη περίοδος: Περίοδος τον νέου ελληνικού κράτους (1830 - 1980). Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτής της περιόδου είναι ότι η λογοτεχνία αναπτύσσεται υπό εντελώς διαφορετικούς όρους, αφού έχει πλέον συσταθεί το**

**ελληνικό κράτος. Υποδιαιρέσεις
αυτής της περιόδου αποτελούν:**

- I. Η Επτανησιακή Σχολή***
- II. Οι Φαναριώτες και η
Ρομαντική Σχολή των Αθηνών
(1830 - 1880).**
- III. Η Νέα Αθηναϊκή Σχολή (1880-
1920).**
- IV. Η Νεότερη Λογοτεχνία (1920-
1980)** . Υποδιαιρέσεις της:(στην
επόμενη σελίδα)**

*** Η Επτανησιακή Σχολή δεν
καλύπτεται απόλυτα από τη
χρονολογία του τίτλου, γιατί
εμφανίζεται νωρίτερα, όπως θα
δούμε στη σχετική εισαγωγή.**

** Στον Γ΄ τόμο των Κ.Ν.

**Λογοτεχνίας ανθολογούνται
συγγραφείς και ποιητές που
παρουσιάστηκαν με βιβλίο τους ως
το 1980.**

- α) Πρώτη δεκαετία του Μεσοπολέμου: Η γενιά του '20 (1920 - 1930) [Κατά τη δεκαετία αυτή κυριαρχεί η νεορομαντική ή νεοσυμβολιστική ποιητική Σχολή].**
- β) Δεύτερη δεκαετία του Μεσοπολέμου: Η γενιά του '30 (1930 - 1940).**
- γ) Η μεταπολεμική λογοτεχνία: Πρώτη και δεύτερη μεταπολεμική γενιά (1941-1967).**
- δ) Η σύγχρονη λογοτεχνία: Η δεκαετία του 70.**

Όπως είδαμε, κατά την πρώτη περίοδο (10ος αι. -1453) παρατηρούνται γλωσσικές και γενικότερα πολιτιστικές αλλαγές, που δείχνουν ότι βρισκόμαστε στην αρχή ενός νεότερου κόσμου, του νεοελληνικού. Ιστορικά η περίοδος αυτή καλύπτει τους τελευταίους αιώνες της βυζαντινής

αυτοκρατορίας. Όταν ο ελληνικός πολιτισμός έρχεται σ' επαφή με το δυτικό στις αρχές του Που αι. (η Κωνσταντινούπολη καταλαμβάνεται από τους Φράγκους το 1204), οι αλλαγές πυκνώνουν. Βρισκόμαστε σε μια εποχή που ο δυτικός κόσμος αναγεννιέται κι ο βυζαντινός δέχεται τις επιδράσεις του. Οι επιδράσεις αυτές είναι αποτέλεσμα είτε των ανταλλαγών ανάμεσα στους δυο κόσμους είτε κατακτήσεων ελληνικών περιοχών από τους Δυτικούς. Στην περίπτωση κατακτήσεων οι επιδράσεις είναι άμεσες (Κύπρος, Δωδεκάνησα, Κρήτη, Επτάνησα κτλ.) και δημιουργούν τις προϋποθέσεις για μια πραγματική πνευματική αναγέννηση (Κρήτη, Επτάνησα). Για την κρητική λογοτεχνία θα

μιλήσουμε στο εισαγωγικό σημείωμα της δεύτερης περιόδου. Η επτανησιακή θα μας απασχολήσει αργότερα.

Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης η ελληνική πολιτική ιστορία κι ο πνευματικός βίος του ελληνισμού (που τον διακρίνουμε σε ελληνισμό της διασποράς, τουρκοκρατούμενο και λατινοκρατούμενο) επηρεάζεται από τα γεγονότα της ευρωπαϊκής ιστορίας και τα μεγάλα πνευματικά κινήματα που παρατηρούνται στην περιοχή του δυτικού κόσμου. Τα πνευματικά κινήματα, που είχαν μεγάλη απήχηση στην πολιτική και πνευματική πορεία του ελληνισμού, είναι η Αναγέννηση και ο Διαφωτισμός.

1. Η ευρωπαϊκή αναγέννηση.
Στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα δεν έγινε πολύ αισθητή, επειδή οι συνθήκες που επικρατούσαν κατά τους δυο πρώτους αιώνες της δουλείας ήταν πολύ δυσμενείς. Το πνεύμα όμως της ιταλικής αναγέννησης, όπως διαμορφώθηκε από το 15ο - 18ο αι. στις ελληνικές περιοχές που ελέγχονταν από την Ενετία, επηρέασε α) τον ελληνισμό των βενετοκρατούμενων περιοχών (Κρήτη, Επτάνησα, ελληνική κοινότητα της Βενετίας) και β) πολλούς σημαντικούς εκπρόσωπους του τουρκοκρατούμενου ελληνισμού (Δεύτερη περίοδος).

**2. Ο ευρωπαϊκός διαφωτισμός.
Οι ιδέες του επηρέασαν την
ελληνική παιδεία και δημιούργησαν
τις απαραίτητες προϋποθέσεις για
την ανάπτυξη του νεοελληνικού
διαφωτισμού, κυρίως στις περιοχές
του τουρκοκρατούμενου
ελληνισμού (Τρίτη περίοδος) και
των παραδουνάβιων ηγεμονιών.**

**ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
10ος αι. – 1453)**

ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Παραλογές

Ακριτικά τραγούδια

Του Χάροντα - Του Κάτω Κόσμου

Ιστορικά τραγούδια

Κλέφτικα τραγούδια

Η ΛΟΓΙΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ

Το έπος του Διγενή Ακρίτα

Πτωχοπροδρομικά

Ιπποτικά μυθιστορήματα

Θρήνοι

**Τάσσος (Αλεβίζος) (1914 – 1985),
Διγενής (1949) χαρακτηριστικό**

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

(10ος αι. - 1453)

Κατά την περίοδο αυτή διαμορφώνονται τα βασικά χαρακτηριστικά της νεοελληνικής λογοτεχνίας: νεοελληνική γλώσσα και στιχουργική, νέοι εκφραστικοί τρόποι, ανανέωση στο περιεχόμενο, αφύπνιση της εθνικής συνείδησης. Το χάσμα ανάμεσα στη γραπτή αρχαίζουσα και την ομιλούμενη γλώσσα συνεχίζεται. Από τον 11ο αι. τα γραπτά δημώδη κείμενα πληθαίνουν. Συνυπάρχουν όμως ακόμη τα λόγια στοιχεία της βυζαντινής παράδοσης μαζί με τα στοιχεία που εκφράζουν τον αναφαινόμενο νέο ελληνισμό ή τις επιδράσεις, που είναι αποτέλεσμα της επαφής με τους Δυτικούς και των κατακτήσεών τους.

Ανθολογούμενα κείμενα της περιόδου: Παραλογές, Ακριτικά τραγούδια, Το Έπος του Διγενή Ακρίτα, Πτωχοπροδρομικά, Ιπποτικά μυθιστορήματα, Κείμενα της Αλώσεως.

10ος αι. -1204

Κατά τους χρόνους αυτούς το Βυζάντιο περιορίζεται στο γεωγραφικό χώρο της Μικράς Ασίας και της Βαλκανικής. Τούτο έχει ως συνέπεια να παρουσιάζει περισσότερη ομοιογένεια στον εθνικό και πολιτιστικό του χαρακτήρα, που γίνεται σχεδόν εξολοκλήρου ελληνικός. Γι' αυτό κατά την περίοδο αυτή, παρά τις επιδρομές, που φθείρουν την αυτοκρατορία, υπάρχουν πιο πρόσφορες συνθήκες για τη μετάβαση από τη βυζαντινή στη

νεοελληνική εποχή, αφού στο χώρο που απέμεινε κυριαρχεί το ελληνικό στοιχείο.

ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Κατά την περίοδο που εξετάζουμε επιβιώνουν πολλά δημοτικά τραγούδια, που συνεχίζουν τη λαϊκή παράδοση του αρχαίου τραγουδιού. Συνδυασμένα με τη μουσική παραδίδονται πιο εύκολα από γενιά σε γενιά, με τροποποιήσεις και προσαρμογές στις αντιλήψεις και τα έθιμα της κάθε εποχής. Τέτοια τραγούδια είναι όσα έχουν σχέση με την κοινωνική ζωή του ανθρώπου (νανουρίσματα, παιδικά, της αγάπης, του γάμου, εορταστικά, της ξενιτιάς, μοιρολόγια κτλ.).¹

Όπως είδαμε και πέρυσι, εκτός από τα παραπάνω τραγούδια, που αναφέρονται σε διάφορες εκδηλώσεις της κοινωνικής ζωής, υπάρχουν οι παραλογές και τα τραγούδια που έχουν ιστορική προέλευση (ακριτικά, ιστορικά, κλέφτικα). Με τα ιστορικά και τα κλέφτικα, που η ακμή τους ανάγεται στο 18ο αιώνα, θ' ασχοληθούμε κατά την εξέταση της πρώτης περιόδου. Στην πρώτη περίοδο θα μας απασχολήσουν επίσης οι παραλογές και τα ακριτικά τραγούδια, που είναι τα πιο παλιά δημοτικά τραγούδια και η αρχή τους μας οδηγεί στο Βυζάντιο (9ος αι.).

---

1. Το δημοτικό τραγούδι επιβιώνει και σήμερα ακόμη. Κάτω όμως από τις συνθήκες του σύγχρονου πολιτισμού δεν ανανεώνεται και φθίνει.

Η ΛΟΓΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Μετά τη δημοτική ερχόμαστε στη λόγια παραγωγή, που περιλαμβάνει κάθε κείμενο, ποιητικό (κυρίως) ή πεζό, που χρησιμοποιεί τη διαμορφούμενη κοινή γλώσσα της εποχής (με αποκλίσεις, βέβαια, τότε προς τη λόγια και τότε προς τη δημώδη γλώσσα) και ο δημιουργός του είναι κάποιος λόγιος, ανεξάρτητα αν το όνομα του διασώθηκε ή όχι. Στην πρώτη φάση της πρώτης περιόδου τα πιο αξιόλογα από τα κείμενα αυτά είναι το Έπος του Διγενή Ακρίτα και τα Πτωχοπροδρομικά ή Προδρομικά. Άλλα κείμενα, που εντάσσονται σ' αυτή τη φάση της πρώτης περιόδου, αλλά δε φτάνουν την αξία των Προδρομικών, είναι και τα στιχουργήματα του Σπανέα

και του Μιχαήλ Γλυκά. Τα κείμενα αυτά, όπως και τα Προδρομικά, δε διαφοροποιούνται μόνο από άλλα λόγια κείμενα της ίδιας περιόδου, γιατί χρησιμοποιούν την ομιλούμενη γλώσσα της εποχής τους, τη δημώδη, κι όχι την αρχαίζουσα (γι' αυτό και τα ονομάζουμε δημώδη κείμενα), αλλά και γιατί έχουν χαρακτήρα λαϊκό· αναφέρονται στους καημούς και τα βάσανα του απλού ανθρώπου και διαπνέονται από θυμοσοφία και διάθεση σατιρική. Μας μεταφέρουν έτσι από τις αφηρημένες περιοχές της φιλοσοφίας, της θεολογίας και της αρχαίζουσας φιλολογικής παραγωγής του Βυζαντίου στην καθημερινή ζωή και τα προβλήματα της, στην ιδιωτική ζωή των ανθρώπων της Κωνσταντινούπολης.

II. 1204-1453

Μετά το 1204, χρονιά που οι Φράγκοι κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη, ο βυζαντινός κόσμος δέχεται τις επιδράσεις του δυτικού. Κατά τη φάση αυτή της πρώτης περιόδου, ενώ σε πολλά έργα συνεχίζεται η βυζαντινή παράδοση, σε άλλα είναι εμφανείς οι δυτικές επιδράσεις. Στα έργα αυτά ανήκουν το Χρονικόν του Μορέως και τα Ιπποτικά μυθιστορήματα. Το Χρονικόν του Μορέως εξιστορεί την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους και κυρίως την κατάκτηση της Πελοποννήσου. Φαίνεται πως γράφτηκε από εξελληνισμένο Φράγκο. Το έργο, που είναι έμμετρο, δεν έχει καμιά ποιητική αξία. Παρουσιάζει

περισσότερο γλωσσικό και ιστορικό ενδιαφέρον, αν και βλέπει τα πράγματα από τη δυτική σκοπιά. Την πρόσμειξη όμως νεοελληνικών στοιχείων, που έχουν την αφετηρία τους στο Έπος του Διγενή Ακρίτα, και των δυτικών, τη βρίσκουμε στα ιπποτικά μυθιστορήματα.

Άλλα έμμετρα κείμενα, στα οποία συνεχίζεται η βυζαντινή παράδοση, είναι όσα γράφτηκαν με πρόθεση ηθικοδιδασκτική. Τέτοια στιχουργήματα είναι πολλά. Διδακτικό σκοπό έχουν επίσης και οι ιστορίες των ζώων.

Η πρώτη περίοδος κλείνει με την άλωση της Πόλης στις 29 Μαΐου 1453. Την απήχηση της θα τη βρούμε στους ιστορικούς της εποχής και στους θρήνους.

ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Εισαγωγή

Όπως στην αρχαιότητα έτσι και στη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου, παράλληλα προς τη λόγια, συνεχίζεται η λαϊκή παραγωγή, δηλαδή το δημοτικό τραγούδι, συνδεδεμένο πάντα με τη μουσική και συχνά με το χορό.

Από την αρχαιότητα και από τα βυζαντινά χρόνια τα δείγματα δημοτικών τραγουδιών που μας διασώθηκαν είναι πολύ λίγα, συνήθως αποσπασματικά, και έφθασαν στα χέρια μας ως παραθέματα σε κείμενα συγγραφέων. Και τούτο, επειδή το ενδιαφέρον για τα δημοτικά τραγούδια και η συστηματική καταγραφή τους αρχίζει στα νεότερα χρόνια και κυρίως με την

ανάπτυξη της επιστήμης της Λαογραφίας. Πολλά από τα δημοτικά τραγούδια που δημιουργήθηκαν στη βυζαντινή περίοδο έφτασαν ως τις μέρες μας με την προφορική παράδοση και φυσικά με αναπροσαρμογές, ανάλογα με την εποχή και με τον τόπο. Άλλα πάλι πλάστηκαν σε νεότερα χρόνια πάνω στον τύπο των παλαιότερων.

Συγκρίνοντας τα παλιότερα δείγματα δημοτικών τραγουδιών με τα νεότερα, διαπιστώνουμε ότι όλα ακολουθούν μερικούς βασικούς κανόνες στην τεχνοτροπία τους και παρουσιάζουν κοινά

χαρακτηριστικά. Οι κυριότεροι από αυτούς τους κανόνες είναι οι εξής:

1. - Ο λιτός και πυκνός λόγος. Αποφεύγονται δηλαδή οι μακρηγορίες, τα επίθετα είναι ελάχιστα (συνήθως «χαρακτηριστικά») και ο

**λόγος συγκροτείται κυρίως με
ουσιαστικά και ρήματα:**

**Σαρανταπέντε μάστοροι
κι εξήντα μαθητάδες
γεφύρι -v- εθεμέλιωναν
στης Άρτας το ποτάμι.**

2. - Η αρχή της ισομετρίας.

**Κάθε μετρική ενότητα (ημιστίχιο,
στίχος ή δίστιχο) περιέχει ένα
ολοκληρωμένο νόημα. Στους
στίχους δηλαδή των δημοτικών
τραγουδιών αποκλείονται οι
διασκελισμοί. Δε θα συναντήσουμε
λ.χ. ποτέ στίχους, όπου το νόημα
να πηδάει στην επόμενη μετρική
ενότητα, σαν κι αυτούς:**

**Καλότυχοι οι νεκροί που λησμονάνε
την πίκρια της ζωής. Όντας βυθίσει
ο ήλιος και το σούρουπο**

ακολουθήσει

(Λ. Μαβίλης, Λήθη)

**3. - Η επανάληψη ή
ολοκλήρωση του νοήματος του
πρώτον ημιστίχιου στο δεύτερο:**

Το Μάη επαντρεύτηκε,
το Μάη γυναίκα πήρε...
Να κατακάτσει ο κουρνιαχτός,
να σηκωθεί η αντάρα.

**4. - Το θέμα των άσκοπων
ερωτημάτων:**

Μην ο Καλύβας έρχεται,
μην ο Λεβεντογιάννης;
Ούδ' ο Καλύβας έρχεται
ούδ' ο Λεβεντογιάννης.

5. - Το θέμα του αδυνάτου:

Αν τρέμουν τ' άγρια βουνά,
να τρέμει το γεφύρι
Κι αν πέφτουν τα άγρια πουλιά,
να πέφτουν οι διαβάτες...

6. - Οι προσωποποιήσεις: Τα βουνά, τα πουλιά, τα δέντρα, τα άλογα κλπ., δηλαδή κάθε έμψυχο ή άψυχο μπορεί να μιλάει και να παίρνει μέρος στη δράση.

Όπως είπαμε παραπάνω, τα δημοτικά τραγούδια είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τη μουσική, είναι αυτό που λέει το όνομα τους, τραγούδια. Παράγονται από λαϊκούς δημιουργούς συγχρόνως με τη μελωδία ή προσαρμόζονται νέοι στίχοι σε μελωδία γνωστή. Καθώς μεταδίδονται με την προφορική παράδοση από τόπο σε τόπο και από γενιά σε γενιά υφίστανται μεταβολές και έτσι δημιουργούνται διαφορετικές μορφές τον ίδιου τραγουδιού (παραλλαγές). Είναι επίσης συνδεδεμένα με διάφορες κοινωνικές εκδηλώσεις: εργασίες

(εργατικά), πορείες (του δρόμου), χορούς (χορευτικά), συμπόσια (της τάβλας), γάμους (του γάμου, του γαμπρού, της νύφης), αγερμούς παιδιών (κάλαντα), θανάτους (μοιρολόγια) κτλ.

Φυσικά εμείς εδώ τα μελετούμε μόνο ως «κείμενα» που έχουν καταγραφεί πιστά από διάφορους μελετητές. Μολονότι δημοτικά τραγούδια τραγουδιούνται ακόμη σε πολλά μέρη της πατρίδας μας, εντούτοις η παραγωγή τους έχει πια σταματήσει, επειδή οι εκφραστικές ανάγκες των ανθρώπων θεραπεύονται από την προσωπική παραγωγή. Τα πιο πρόσφατα θεωρούνται αυτά που έδωσε ο ελληνοϊταλικός πόλεμος.

Ως προς το περιεχόμενο τους, διαιρούνται στις εξής κατηγορίες:

Α΄. - Παραλογές. Είναι πολύστιχα αφηγηματικά τραγούδια που εξιστορούν δραματικές κυρίως περιπέτειες της ζωής, πραγματικές ή φανταστικές (κάποιο περιστατικό, μια παράδοση, ένα μύθο). Η μεγάλη ποικιλία των θεμάτων τους δυσκολεύει τη σαφή κατάταξη τους σε κατηγορίες: Μυθικά θέματα διάφορα, στοιχειά, δράκοι, λάμιες, δοκιμασίες της αγάπης, ανόσιοι έρωτες, αποπλανήσεις, ραδιουργίες, απιστίες, πιστές και άπιστες γυναίκες, δράματα τιμής, αναγνωρίσεις συζύγων και αδελφών, θρύλοι κτλ. είναι από τα πιο συνηθισμένα. Πάντως το ιδιαίτερο γνώρισμα που χαρακτηρίζει αυτές τις διηγήσεις είναι το παραμυθικό στοιχείο. Και

αυτός είναι ο λόγος που τα ονόμασαν «πλαστά».

Για την ιστορική και γεωγραφική τοποθέτηση των παραλογών δεν έχουμε ακριβείς μαρτυρίες.

Αξιοσημείωτο πάντως είναι ότι οι παλαιότερες από αυτές έχουν μεγάλη ομοιότητα με τα ακριτικά τραγούδια (βλ. πιο κάτω).

Θεωρούνται πάντως το παλαιότερο στρώμα των δημοτικών μας τραγουδιών. Είχαν μεγάλη διάδοση σε όλους τους βαλκανικούς λαούς και παρουσιάζουν αναλογίες με παραδόσεις, μύθους, παραμύθια και τραγούδια των λαών της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης. Το γεγονός αυτό έδωσε αφορμή για πολλές συζητήσεις και έρευνες, όπως θα δούμε και στα επιμέρους σημειώματα που προτάσσονται στα τραγούδια που παραθέτουμε.

Β΄. - Ακριτικά τραγούδια. Όπως και οι παραλογές, είναι από τα παλαιότερα δημοτικά μας τραγούδια. Η αρχή τους μας οδηγεί στο Βυζάντιο. Συγκεκριμένα, η δημιουργία τους οφείλεται στις ειδικές συνθήκες που επικρατούσαν στα ανατολικά σύνορα του κράτους από τον 8ο αιώνα, κυρίως όμως από τον 9ο ως τον 11ο, εξαιτίας των σκληρών αγώνων των Βυζαντινών στην περιοχή αυτή εναντίον των Αράβων (Σαρακηνών).

Η αυτοκρατορία, για να αναχαιτίσει τις ληστρικές επιδρομές των Σαρακηνών ή Απελατών (ληστών), εμπιστεύτηκε τη φρούρηση των συνόρων στους ακρίτες (από τη λέξη «άκρα», τα σύνορα). Παραχωρούσε δηλαδή σε στρατιωτικούς, στις παραμεθόριες

περιοχές κοντά στον Ευφράτη, στον Ταύρο και στον Αντίταυρο, μεγάλα αγροκτήματα να τα καλλιεργούν χωρίς να πληρώνουν φόρους, με την υποχρέωση όμως να αποκρούουν τις εχθρικές επιθέσεις. Έτσι δημιουργήθηκε στις περιοχές αυτές μια ισχυρή τοπική φεουδαρχία.

Οι ακρίτες ήταν υποχρεωμένοι από τις συνθήκες να ζουν σε διαρκή πολεμική ετοιμότητα. Οι επαρχίες τους είχαν τη μορφή στρατοπέδου. Όταν δεν ήταν απασχολημένοι με πολεμικές επιχειρήσεις, ασκούσαν στα όπλα, γυμνάζονταν ή συμμετείχαν σε επικίνδυνα κυνήγια άγριων ζώων, όπου επιδείκνυαν, εκτός από τη δεξιοτεχνία, τόλμη και ανδρεία. Τα κατορθώματά τους υμνήθηκαν σε τραγούδια που ανήκουν σε έναν ειδικό κύκλο

τραγουδιών, τα Ακριτικά, που είχαν χαρακτήρα ηρωικό και μορφή επική.

Στην προσωπική ανδρεία των ακριτών η γόνιμη λαϊκή φαντασία έδωσε διαστάσεις υπερφυσικές. Ανάμεσα στους ήρωες των τραγουδιών αυτών αναφέρονται ο Κωσταντής ή Κωνσταντίνος, ο Ανδρόνικος, ο Σκληρόπουλος, ο Φωκάς, ο Πορφυρής κ.ά. Όλους όμως τους ξεπερνούσε ο Διγενής Ακρίτας, που έγινε το σύμβολο της υπεράνθρωπης ανδρείας.

Τα ακριτικά τραγούδια, που η αρχή τους τοποθετείται από τους περισσότερους μελετητές στο 10ο αι., έφτασαν ως εμάς με την προφορική παράδοση και έχουν υποστεί, όπως είναι φυσικό, αλλοιώσεις. Είναι τα πιο διαδεδομένα σε όλον τον

ελληνισμό. Απλώθηκαν από τον Πόντο και την Καππαδοκία, όπου εμφανίστηκαν, ως την Ήπειρο, τα Ιόνια Νησιά, την Κρήτη και την Κύπρο. Είναι από τα ωραιότερα δημοτικά τραγούδια με κύρια χαρακτηριστικά την ηρωική πνοή και την τολμηρή έκφραση. Τα ακριτικά τραγούδια με το πέρασμα του χρόνου ήταν φυσικό να αναπροσαρμόζονται, για να εκφράσουν ανάλογες περιστάσεις της εθνικής ζωής.

Γ'. - Του Χάροντα - Του Κάτω Κόσμου. Τα δημοτικά τραγούδια που αναφέρονται στο Χάροντα ή στον Κάτω Κόσμο συνδέονται στενά με τα μοιρολόγια, συχνά μάλιστα ταυτίζονται στη χρήση. Πηγάζουν από την οδύνη που προξενεί στον άνθρωπο η εμπειρία του θανάτου.

Είναι όμως χαρακτηριστικό ότι μέσα από τα τραγούδια αυτά αναδύεται η βαθύτατη αγάπη για τη ζωή.

Δ΄. - Ιστορικά Τραγούδια.

Ιστορικά θεωρούνται τα δημοτικά τραγούδια που έχουν ως θέμα τους ένα συγκεκριμένο γεγονός, εθνικό ή κοινωνικό, συνήθως επικαιρικό και θλιβερό (πολεμικές συγκρούσεις, πολιορκίες και αλώσεις πόλεων, επιδρομές ληστών και πειρατών, αιχμαλωσίες, επαναστάσεις και χαμένες μάχες, επιδημίες, πείνες και γενικά συμφορές όλων των ειδών). Σπάνια βρίσκει κανείς και τραγούδια που μιλούν για ευχάριστα περιστατικά και άλλα που κάνουν πολιτική σάτιρα, κυρίως σε εποχές έντονων πολιτικών αναβρασμών. Τέτοια είναι μερικά τραγούδια που μας

**παραδόθηκαν από τη βυζαντινή
ακόμα εποχή, αλλά και τη νεότερη.**

**Τα παραπάνω χαρακτηριστικά,
καθώς και η προσκόλληση στο
θέμα, δίνουν στα ιστορικά
τραγούδια πληροφοριακό
χαρακτήρα και εμποδίζουν την
έμπνευση να λειτουργήσει
ποιητικά. Γι' αυτό και πολλά από
αυτά δεν καταξιώνονται αισθητικά.
Όταν όμως κατορθώνουν να
εκφράσουν το θεμελιακό
χαρακτήρα του συγκεκριμένου
γεγονότος που εξιστορούν, πέρα
από την απλή μαρτυρία του,
φορτίζονται συγκινησιακά και
φτάνουν σε υψηλές ποιητικές
κορυφώσεις, όπως Το κρούσος της
Αντριανούπολης, Σκλάβοι των
Μπαρμπαρέσων, Της Δέσπως, Του
Κιαμήλ Μπέη κ.ά.**

Τα ιστορικά τραγούδια, σχεδόν στο σύνολο τους, δημιουργήθηκαν στα χρόνια μετά την Άλωση και κυρίως κατά τους αγώνες των Σουλιωτών ή της επανάστασης του 1821. Ελάχιστα αναφέρονται σε γεγονότα της εποχής μας (Μακεδονικός αγώνας, Μικρασιατική καταστροφή κτλ.).

Ε΄. - Κλέφτικα τραγούδια. Τα κλέφτικα τραγούδια αποτελούν τη νεότερη και πιο πλούσια κατηγορία δημοτικών τραγουδιών. Είναι γέννημα της ζωής των κλεφτών και αρματολών την εποχή της τουρκοκρατίας. Γι' αυτό και προέρχονται από περιοχές της Ελλάδας, όπου δρούσαν οι κλεφταρματολοί: Πελοπόννησο, Στερεά, Ήπειρο, Θεσσαλία, Νότια Μακεδονία και Χαλκιδική.

Τα τραγούδια αυτά εγκωμιάζουν τη ζωή και τα κατορθώματα των κλεφτών και αρματολών ή θρηνούν το θάνατο τους. Μολονότι όμως αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα, δεν είναι αφηγηματικά, δεν είναι έπη, αλλά «κυρίως άσματα»¹. Από το γεγονός που έχουν ως υπόθεση παίρνουν μονάχα τον πυρήνα ή, το πολύ, τις κύριες γραμμές του εισάγοντας άφθονα λυρικά στοιχεία. Η έκφραση τους είναι λιτή, αλλά γεμάτη πάθος, τόλμη και δραματικότητα. Διακρίνονται επίσης για την ακρίβεια στη διήγηση και την προσήλωση στα συγκεκριμένα πρόσωπα και πράγματα. Δεν χρησιμοποιούν

---

1. Στίλπων Κυριακίδης, Το Δημοτικό Τραγούδι - Συναγωγή Μελετών, Αθήνα, 1978, εκδ. Ερμής, σ. 50 κ.εξ.

αφηρημένες έννοιες. Συχνή είναι η χρήση διαλόγου. Ήταν τραγούδια καθιστά (δε χορεύονταν), με πλούσια μελωδία.

Το πνεύμα που εκφράζουν είναι ο θαυμασμός για την ανδρεία, τη «λεβεντιά» και την ανεξάρτητη ζωή μέσα στα σκοτεινά χρόνια της δουλείας.

**Θεόδωρος Βρυζάκης (1819-1878),
Παραμυθία (1847) Εθνική
Πινακοθήκη**

Παραλογές

Του νεκρού αδελφού

Η υπερφυσική ιστορία του νεκρού αδελφού, που τον σηκώνουν από το μνήμα οι κατάρρες της μάνας, για να εκπληρώσει την υπόσχεση που έδωσε, είχε, όπως μαρτυρούν οι πολλές παραλλαγές, ευρύτατη διάδοση όχι μόνο σε όλο τον ελληνικό χώρο. αλλά και στους βαλκανικούς και στους άλλους λαούς της Ευρώπης.

Η προέλευση του τραγουδιού αυτού έχει απασχολήσει πολύ τους μελετητές. Σήμερα όλοι συμφωνούν ότι το τραγούδι είναι από τα πιο παλιά ελληνικά τραγούδια και πλάστηκε πριν από τον 9ο μ.Χ αιώνα στην περιοχή της Μ. Ασίας. Ακόμη υποστηρίζεται ότι ο μύθος

τον συνδέεται με την αρχαία μυθολογία, την επάνοδο τον Άδωνη στη γη ή την ιστορία της Δήμητρας και της Κόρης.

Το θέμα το έχουν χρησιμοποιήσει στα έργα τους πολλοί λογοτέχνες. Έλληνες και ξένοι. Ο C. Fauriel είχε επισημάνει τις ομοιότητες που παρουσιάζει η μπαλάντα Λεονόρα (177.1) του Γερμανού ποιητή G. A. Bürger με το Τραγούδι του νεκρού αδελφού. Από τους Έλληνες δραματοποίησαν το τραγούδι ο Αργ. Εφταλιώτης, ο Φώτος Πολίτης και ο Ζ. Παπαντωνίου.

Μάνα με τους εννιά σου γιους
και με τη μια σου κόρη,
την κόρη τη μονάκριβη
την πολυαγαπημένη.
την είχες δώδεκα χρονώ
κι ήλιος δε σου την είδε!

Στο σκοτεινά την έλουζε,
στ' άφεγγα τη χτενίζει,
5 στ' άστρι και τον αυγερινό
έπλεκε το μαλλιά της.
Προξενητάδες ήρθανε από
τη Βαβυλώνα.
να πάρουνε την Αρετή
πολύ μακριά στα ξένα.
Οι οχτώ αδερφοί δε θέλουνε κι
ο Κωνσταντίνος θέλει.
«Μάνα μου, κι ας τη δώσαμε
την Αρετή στα ξένα,
10 στα ξένα κει που περπατώ,
στα ξένα που πηγαίνω.
αν πάμ' εμείς στην ξενιτιά,
ξένοι να μην περνούμε
- Φρόνιμος είσαι, Κωνσταντή,
μ' άσκημο απιλογήθης.
Κι α μόρτει. γιε μου. θάνατος,
κι α μόρτει, γιε μου, αρρώστια,
κι αν τύχει πίκρα γη χαρά,
ποιος πάει να μου τη φέρει;

**15 Βάλλω τον ουρανό κριτή
και τους αγιούς μαρτύρους
αν τύχει κι έρτει θάνατος,
αν τύχει κι έρτει αρρώστια.
αν τύχει, πίκρα γή χαρά,
εγώ να σου τη φέρω».**

**Και σαν την επαντρέψανε
την Αρετή στα ξένα,
κι εμπήκε χρόνος δίσεχτος
και μήνες οργισμένοι
20 κι έπεσε το θανατικό,
κι οι εννιά αδερφοί πέθαναν,
βρέθηκε η μάνα μοναχή
σαν καλαμιά στον κάμπο.
Σ' όλα τα μνήματα έκλαιγε,
σ' όλα μοιρολογιόταν,
στου Κωσταντίνου το μνημειό
ανέσπα τα μαλλιά της.
«Ανάθεμα σε, Κωσταντή,
και μυριανάθεμά σε,**

25 οπού μου την εξόριζες
την Αρετή στα ξένα!
το τάξιμο που μου 'ταξες,
πότε θα μου το κάμεις;
Τον ουρανό 'βαλες κριτή
και τους άγιους μαρτύρους,
αν τύχει πίκρα γή χαρά,
να πας να μου τη φέρεις».

Από το μυριανάθεμα
και τη βαριά κατάρα,

30 η γης αναταράχτηκε
κι ο Κωσταντής εβγήκε.
Κάνει το σύγνεφο άλογο
και τ' άστρο χαλινάρι,
και το φεγγάρι συντροφιά
και πάει να της τη φέρει.

Παίρνει τα όρη πίσω του
και τα βουνά μπροστά του.
Βρίσκει την κι εχτενίζονταν
όξου στο φεγγαράκι.

35 Από μακριά τη χαιρετά
κι από κοντά της λέγει:
«Άιντε, αδερφή, να φύγομε,
στη μάνα μας να πάμε.
- Αλίμονο, αδερφάκι μου,
και τι είναι τούτη η ώρα;
Αν ίσως κι είναι για χαρά,
να στολιστώ και να 'ρθω,
κι αν είναι πίκρα, πες μου το,
να βάλω μαύρα να 'ρθω.
40 - Έλα, Αρετή, στο σπίτι μας,
κι ας είσαι όπως και αν είσαι». **Κοντολυγίζει τ' άλογο**
και πίσω την καθίζει.

Στη στράτα που διαβαίνανε
πουλάκια κιλαηδούσαν,
δεν κιλαηδούσαν σαν πουλιά,
μήτε σαν χελιδόνια,
μόν' κιλαηδούσαν
κι έλεγαν ανθρωπινή ομιλία:

45 «Ποιος είδε κόρην όμορφη
να σέρνει ο πεθαμένος!
- Άκουσες, Κωνσταντίνε μου,
τι λένε τα πουλάκια;
- Πουλάκια είναι κι ας κιλαηδούν,
πουλάκια είναι κι ας λένε».
Και παρεκεί που πάγαιναν
κι άλλα πουλιά τούς λένε:
«Δεν είναι κρίμα κι άδικο,
παράξενο μεγάλο,
50 να περπατούν οι ζωντανοί
με τους αποθαμένους!
Άκουσες Κωνσταντίνε μου,
τι λένε τα πουλάκια:
πως περπατούν οι ζωντανοί
με τους απεθαμένους.
- Απρίλης είναι και λαλούν
και Μάης και φωλεύον.
- Φοβούμαι σ' αδερφάκι μου,
και λιβανιές μυρίζεις.
55 - Εχτές βραδís επήγαμε
πέρα στον Αϊ-Γιάννη,

κι εθύμιασέ μας ο παπάς
με περισσό λιβάνι».

Και παρεμπρός που πήγανε,
κι άλλα πουλιά τούς λένε:
«Για ιδές θάμα κι αντίθαμα
που γίνεται στον κόσμο,
τέτοιο πανώρια λυγερή
να σέρνει ο πεθαμένος!»

60 Τ' άκουσε πάλι η Αρετή
κι εράγισε η καρδιά της.

«Άκουσες, Κωνσταντάκη μου,
τι λένε τα πουλάκια;

- Αφησ', Αρέτω, τα πουλιά
κι ό,τι κι α θέλ' ας λέγουν.

- Πες μου, που είναι τα κάλλη σου,
και πού είν' η λεβεντιά σου,
και τα ξανθά σου τα μαλλιά
και τ' όμορφο μουστάκι;

65 - Έχω καιρό π' αρρώστησα
και πέσαν τα μαλλιά μου».

Αυτού σιμά, αυτού κοντά
στην εκκλησιά προφτάνουν.
Βαριά χτυπά τ' αλόγου του
κι απ' εμπροστά της χάθη.
Κι ακούει την πλάκα και βροντά,
το χώμα και βοΐζει.
Κινάει και πάει η Αρετή
στο σπίτι μοναχή της.

70 Βλέπει τους κήπους της
γυμνούς, τα δέντρα μαραμένα
βλέπει το μπάλαμο* ξερό,
το καρυοφύλλι* μαύρο,
βλέπει μπροστά στην πόρτα της
χορτάρια φυτρωμένα.
Βρίσκει την πόρτα σφαιλιστή
και τα κλειδιά παρμένα,
και τα σπιτοπαράθυρα
σφιχτά μανταλωμένα.

**μπάλαμο. καρυοφύλλι: μυριστικά
φυτά του κήπου**

**75 Κτυπά την πόρτα δυνατά,
τα παραθύρια τρίζουν.
«Αν είσαι φίλος διάβαινε,
κι αν είσαι εχτρός μου φύγε,
κι αν είσαι ο Πικροχάροντας,
άλλα παιδιά δεν έχω,
κι η δόλια η Αρετούλα μου
λείπει μακριά στα ξένα.
- Σήκω, μανούλα μου, άνοιξε,
σήκω, γλυκιά μου μάνα.
80- Ποιος είν' αυτός που μου
χτυπάει και με φωνάζει μάνα;
- Άνοιξε, μάνα μου, άνοιξε
κι εγώ είμαι η Αρετή σου».**

**Κατέβηκε, αγκαλιάστηκαν
κι απέθαναν κι οι δύο.**

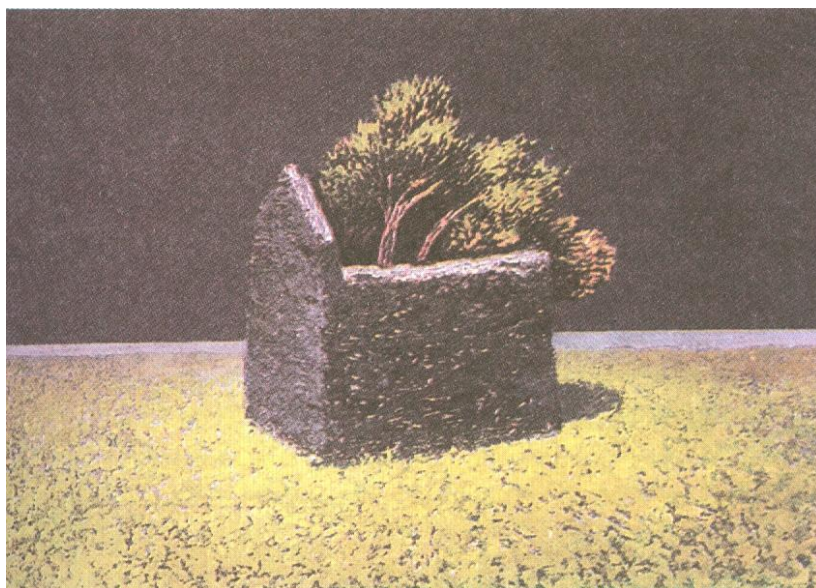
ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1. Ποιες σκέψεις και διαθέσεις σάς υποβάλλουν οι επτά πρώτοι στίχοι;**
- 2. Τι φανερώνει η συζήτηση στο οικογενειακό συμβούλιο (α) για τον τύπο της οικογενείας και (β) για τις αντιλήψεις των μελών της οικογένειας;**
- 3. Ποιος είναι ο ρόλος του όρκου μέσα στο τραγούδι;**
- 4. Ποια σημάδια βοηθούν την Αρετή να συνειδητοποιήσει σταδιακά ότι ο αδελφός της είναι πεθαμένος;**
- 5. Το τραγούδι κινείται ανάμεσα σε δυο κόσμους: τον κόσμο του πραγματικού και τον κόσμο του φανταστικού. Να βρείτε πώς συνυφαίνονται οι δυο αυτοί κόσμοι αφού επισημάνετε τα σχετικά χωρία.**

6. Από τα στοιχεία του τραγουδιού να βρείτε μερικά από τα βασικά χαρακτηριστικά των παραλογών, ως προς το θέμα και τη μορφολογία.

7. Ο τρόπος που καλούσαν το νεκρό να βγει από τον τάφο για να βοηθήσει σε μια δύσκολη κατάσταση είναι γνωστός ως «ανακάλεμα». Διαβάστε από τη μετάφραση του Ι. Γρυπάρη τους στίχους του Αισχύλου (Πέρσες 628-680). Βρίσκετε ομοιότητες με τους στίχους 22-29 του τραγουδιού μας;

Μιχάλης Μανουσάκης (γεν. 1953),
Τοπίο (1992)

Της νύφης που κακοπάθησε

Η μεταβολή της τύχης ήταν πολύ συνηθισμένο θέμα στο θέατρο από την εποχή της αρχαιότητας ακόμη. Εκτός όμως από το θέατρο, το ίδιο θέμα το συναντούμε συχνά και στους αρχαίους έλληνες λυρικούς (Θεόγνις, Πενία· Αρχίλοχος, θάρρος στις δοκιμασίες· Σιμωνίδης ο Κείος, Ασταθή τα ανθρώπινα κ.ά.).

Ελένη προξενολογούν,
Ελένη κάνουν νύφη.
Μήνες τση* τάζουν τα προικιά
και χρόνους τ' αντιπροίκια.
Τση τάζει κι ο πατέρας της
κάτεργ'* αρματωμένα.

τση: της

κάτεργο: καράβι (πολεμικό ή πειρατικό) με πανιά και με δυο ή τρεις σειρές κουπιά

5 τση τάζουν και τ' αδέρφια της
καράβια φορτωμένα,
τση τάζει κι η μανούλα της
κρυφά δέκα χιλιάδες.
χρυσό θρονί να κάθεται,
χρυσό μήλο να παίζει.

Μα 'ρτανε οι χρόνοι δίσεφτοι*
κι οι μήνες οργισμένοι
κι έφαε ο νιος τα πλούτη του
κι η κόρη το προικιό της.
Η πεθερά ξενόπλενε
κι η νύφη ξεναλέθει,
10 ο πεθερός ξενόσκαφτε
κι ο νιος ξενοκλαδεύει.

Μία Κυριακή και μία Λαμπρή,
μία πίσσημον ημέρα
την πήρε το παράπονο
κι η πίκρα τ'ς η μεγάλη:

δίσεφτος: δυσοίωνος,
κακοσημαδιακός

- Θέλω να πάω στη μάνα μου,
να πάω στα γονικά μου.
- Ελένη, πλούσια σ' ήφερα,
φτωχή πού να σε πάω.

15 που ντρέπομαι τ' αδέρφια σου,
φοβούμαι τους δικούς σου:

Κι εκείνη δεν τον άκουσε,
μονάχη της κινάει
και πήρε το στρατί στρατί,
τ' ωριό το μονοπάτι.
Στην στράταν οπού πήαινε,
τον θιόν επαρακάλει:
Χριστέ, να βρω τσι δούλες μου
στη βρύση να λευκαίνουν».*

20 Κι ο θεός την εσυνάκουσε
και η Κυρά τον κόσμου
και έβρηκε τσι δούλες της
στη βρύση που λευκαίναν.

Λευκαίνω: πλένω

- Καλώς την την ξανθούλα μας,
τι θέλεις, τι γυρεύεις;
- Να πιω δότε μου το νερό
κι αμά* σας κουβεντιάζω·
να πείτε της κυρούλας σας
για δούλα να με πάρει

25 - Εμείς κοπέλες έχομε,
κοπέλες και κοπέλια·
κι εσένα τι σε θέλομε,
σαν τι δουλειά να χάνεις:
Ε, να ντο πούμε τση κυράς,
ανίσως και σε θέλει.

- Μωρές, ποιος έπτε στο σιχλί;*
Εδώ χνότα μυρίζουν.

- Κυρά, μια ξένη έλαχε
στη βρύσην αποκάτου
30 και μας επαρακάλεσε
για δούλα να ντην πάρεις.

αμά: μετά

σικλί (το): κουβάς

40 «Γάγιο* μου, χρυσογάγιο μου,
πάλι χρυσό μου γάγιο.
βλαντί μου, όντες σ' ανάσταινα,
με προξενολογούσαν,
μήνες μοτάζαν τα προικιά
και χρόνους τ' αντιπροίκια
Μου τάζει κι ο πατέρας μου
κάτεργ' αρματωμένα,
μου τάζει κι η μανούλα μου
κρυφά δέκα χιλιάδες.
45 χρυσό θρονί να κάθομαι,
χρυσό θρονί να παίζω
Μα 'ρταν οι χρόνοι δίσεφτοι
κι οι μήνες οργισμένοι.
τρώγει άνδρας μου τα πλούτη
μου κι εγώ το μερτικό μου.
η πεθερά ξενόπλενε
κι εγώ εξεναλέθου.
ο πεθερός ξενόσκαφτε
κι ο νιος ξενοκλαδεύει».

γάγιο (το): ενέχυρο, ανταμοιβή,
μισθός

50 **Κι η μάνα επαραμόνευε**
οπίσω από την πόρτα.
Τρέχει ογλήγορα εκεί
γλυκά την αγκαλιάζει:
-«Εσύ 'σαι η Ελένη μου,
εσύ 'σαι το παιδί μου!».

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1. Γιατί συγκίνησε το λαϊκό ποιητή το θέμα αυτό;**
- 2 Μπορείτε να δικαιολογήσετε γιατί «πήρε το παράπονο» τη νύφη «μία Κυριακή, μια πίσσημον ημέρα»;**
- 3 Να επισημάνετε στοιχεία της τραγωδίας στο τραγούδι.**
- 4. Με ποια διαδικασία γίνεται η αναγνώριση στην παραλογή μας; Να αναφέρετε άλλες «αναγνωρίσεις» από γνωστά σας κείμενα.**

5. Να συζητήσετε το ήθος των προσώπων.

**Εσωτερικό καλύμματος κασέλας
με ζωγραφιστό διάκοσμο
(Μυτιλήνη. 18ο; αι.) Μουσείο
Μπενάκη**

Ακριτικά τραγούδια

Η αρπαγή της γυναίκας τον Διγενή

Το θέμα της αρπαγής της γυναίκας του ακρίτα το συναντάμε στα πιο παλιά ακριτικά τραγούδια. Σε μερικές μάλιστα παραλλαγές παρατηρείται και επίδραση από τη διήγηση του έπους, που αναφέρεται στην αρπαγή, από το Διγενή, της Ευδοκίας, κόρης του στρατηγού Δούκα. Η παρακάτω παραλλαγή είναι χιακή

Κάτω στα ρούσια* χώματα
και σε βαθύ λιβάδι
εκεί σπέρνει ο Διγενής
με τ' ώριον* του ζευγάρι.

ρούσιος και ρούσος: κόκκινος
εύφορος

ωριον :το ωραίο

Φακὴν και ρόβιν* ἔσπερνε,
ταὴν* του ζευγαριού του.

Πουλάκιν πήγεν κι ἤκατσεν
στην ὄσκερην* τ' αλέτρου.

5 - «Εσύ σπέρνεις, βρε Διγενή,
μα την καλή σου κλέψαν».

- «Αν την εκλέψανε εχτές,
να πα* να την γυρεύω,
αν την έκλεψαν σήμερα
να κάμω την σποριά* μου».

- «Εγώ σου λέω, Διγενή,
πως την καλή σου κλέψαν».

Και το ζευγάριν 'νέφηκε*,
στον στάβλον του πηγαίνει,

ρόβι(ν): είδος δημητριακού
κατάλληλο για ζωοτροφή

ταή: ζωοτροφή

η ὄσκερη: η χειρολαβή του
αλετριού

η σποριά: η σπορά

'νέφηκε: άφησε

10 Παίρνει τ αργυροκλείδια του,
τον στάβλον ξεκλειδώνει.
Τους στάβλους εξεκλείδωσε,
τους μαύρους* ενερώτα.
Όσοι μαύροι τον είδανε
αίμαν εκατουρούσαν.
όσοι τον εκαλόδανε
επέσαν κι εψοφούσαν.
Ένας μαύρος, παλιόμαυρος,
χίλιω χρονώ κοντιάρης*
15 εστάθην και 'ποκρίθην του
σαν κάλλιο παλικάρι.
- «Αν είν' για την κυρά καλή,
εγώ να σου την φέρω,
γιατί με κρυφοτάιζε
αφ' τ' ακριβό κριθάρι,
γιατί με κρυφοπότιζε
μες σ' αργυρή λεγένη.*

μαύρος: το άλογο
κοντιάρης: πληγιασμένος
λεγένη: δοχείο

4. Ξέρουμε ότι τα ακριτικά τραγούδια ανήκουν στα αφηγηματικά άσματα και μοιάζουν με μικρά έπη (επύλλια) με τη διαφορά όμως ότι η εξέλιξη τους είναι γοργή, γίνεται με άλματα. Μπορείτε να αναγνωρίσετε τα βασικά χαρακτηριστικά του είδους στο τραγούδι;

**Σπύρος Βασιλείου (1902-1985),
εικόνα από τα Ακριτικά
του Αγγέλου Σικελιανού (1942)
ξυλογραφία**

Ο γιος της χήρας

Το τραγούδι αυτό που περιγράφει την ηρωική δράση των ακριτών συνδέεται στενά με το τραγούδι τον Μικρού Βλαχόπουλου. Ήρωας εδώ είναι ο γιος της χήρας. Η παραλλαγή είναι κρητική και πιθανόν να έχει την αρχή της στα τελευταία βυζαντινά χρόνια ή τα αμέσως επόμενα.

Χήρας υγιός εγεύεντο
σε μαρμαρένια τάβλα.*
χρουσά 'ταν τα πιρούνια ντου
κι ολάργυρα τα πιάτα
κι η κόρ' απού τόνε κερνά
ασημοκουκλωμένη.*

ταβλά: τραπέζι.

ασημοκουκλωμένη: σκεπασμένη
με ασήμι

**Μ' η μάναν του στη μια μεριά
φτάνει ξαγκριγεμένη.***

**5 - «Γεύγεσαι, γιε μου, γεύγεσαι
κι οι Φράγκοι σ' επλακώσαν».**

**- «Πρόβαλε, μάνα μου, να ιδείς
πόσες χιλιάδες είναιι·**

**Κι αν είναιι δυο, να χαίρομαι,
κι αν είναιι τρεις, να πίνω**

**κι αν είναιι περισσότεροι,
σελώσετε το μαύρο».**

**- «Εβγήκα, γιε μου, κι είδα τσοι,
μα μετρημό δεν έχουν».**

**10 - «Σελώσετε το μαύρο μου,
καλογιγλώσετέ* τον**

**ξαγκριγεμένος: εξαγριωμένος,
οργισμένος**

**καλογιγλώνω: εφαρμόζω καλά τις
ίγκλες, τα λουριά που σφίγγουν τη
σέλα ή το σαμάρι**

και δώσ' μου μάνα, το σπαθί,
τ' αγίοκωνσταντινάτο*,
να βγω, να ιδώ τον πόλεμο
που κάνουνε οι Φράγκοι».
- «Μαύρε μου, γοργογόνατε
κι ανεμοκυκλοπόδη*,
πολλές φορές μ' εγλίτωσες
από βαριές φουρτίνες·
15 κι α με γλιτώσεις κι απ' αυτή,
θα σε μαλαματώσω.
Τα τέσσερα σου πέταλα
χρουσά θα σου τα κάμω,
τα δαχτυλίδια τση ξανθής
σκάλες* και χαλινάρια».

αγιοκωνσταντινάτο: πλατύ σπαθί
με χαραγμένη πάνω του την εικόνα
του Αγίου Κωνσταντίνου
ανεμοκυκλοπαδης: ανεμοπόδης
ταχύς
σκάλα: αναβολέας.

Στο έμπα* χίλιους έκοψε,
στο έβγα δυο χιλιάδες
κι εις τ' άλλο στριφογύρισμα
δεν ηύρηκε να κόψει
20 παρά τον Πολυτρίχηλο*
εις το σκαμνί 'ποκάτω'
και βάνει το χεράκι ντου
την κεφαλή ντου πιάνει'
κι ο ουρανός εσειίστηκε
κι η θάλασσα μουγκίστη*
κι άγγελος απού τσ' ουρανούς
σέρνει φωνή μεγάλη.

το έμπα: η επίθεση, η έφοδος
Πολυτρίχηλος; πρόκειται για τον
Παρατράχηλο ή Βαρυτράχηλο ή
Μαυροτράχηλο, που ανήκε στην
ένδοξη οικογένεια των Φωκάδων
(2ο μισό του 10ου αι.).

μουγγίστη: μούγγρισε, έβγαλε
μεγάλη βουή σαν μουγγρητό.

- «Σώνει σε μπλιό*, χήρας υγιός*,
κι ο κόσμος θα βουλήσει*
25 κι ο ουρανός εσείστηκε
κι η θάλασσα μουγγίστη».

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Σε ποιους λόγους οφείλεται ο βαθύς δεσμός που παρατηρείται ανάμεσα στους ακρίτες και τα άλογα; Ξέρετε κανένα ανάλογο παράδειγμα από την ομηρική ποίηση;
2. Πως δικαιολογείτε την παρουσία των Φράγκων στο ακριτικό αυτό τραγούδι;

σώνει μπλιό: φτάνει πια, αρκετά.
χήρας υγιός: γιε της χήρας
(ονομαστ. αντί κλητ).
θα βουλήσει: θα βουλιάξει.

3. Το στοιχείο της υπερβολής είναι συνηθισμένο στη δημοτική ποίηση. Μπορείτε να βρείτε στο τραγούδι με ποιους εκφραστικούς τρόπους δηλώνεται η υπερβολή;

4. Ανάμεσα στα δυο ακριτικά τραγούδια του βιβλίου μας υπάρχουν αναλογίες και ομοιότητες. Να παραλληλίσετε τους 12 πρώτους στίχους κάθε τραγουδιού και να παρατηρήσετε: α) την απασχόληση του ήρωα στην αρχή, β) τον τρόπο που μεταδίδεται η δυσάρεστη είδηση, γ) τις αντιδράσεις του ήρωα. Τις παρατηρήσεις σας να τις εκθέσετε γραπτά.

Σπύρος
Βασιλείου
(1902-1985),

εικόνα από τα Ακριτικά του Άγγελου Σικελιανού (1942) ξυλογραφία

Ο αιχμάλωτον

Το τραγούδι είναι ποντιακή παραλλαγή τον γνωστού ακριτικού τραγουδιού των γιων του Ανδρόνικου, πιο γνήσιο από τις άλλες και πιο κοντά στο αρχέτυπο τραγούδι, όπως σημειώνει ο Ν. Πολίτης. Η υπόθεση τον έχει ως εξής: Ο γιος τον Ανδρόνικου, γεννημένος σε αιχμαλωσία και αναθρεμμένος από το Σαρακηνό Εμίρ Αλή που αιχμαλώτισε την έγκυο μητέρα του, έφυγε, όταν ενηλικιώθηκε, για να επισκεφτεί τις ελληνικές χώρες (τη «Ρωμανίαν»), με την ελπίδα να βρει τον πατέρα του. Καθ' οδόν συναντά τον πατέρα του και τον αδελφό του, με τον οποίον μονομαχεί. Όταν κοντεύει να τον νικήσει, αναγνωρίζεται από τον πατέρα του, ο οποίος, από τη

χαρά του που βρήκε το δεύτερο γιο του, κάνει ευχή να συναντήσουν εχθρικό στράτευμα, για να φανεί η ανδρεία τους. Πράγματι, νικούν το στράτευμα που το διοικεί μάλιστα ο ίδιος ο Εμίρ Αλής, τον οποίο από ευγνωμοσύνη σώζει ο αιχμάλωτος γιος τον Ανδρόνικου.

Η μονομαχία μεταξύ αδελφών που δε γνωρίζονται είναι συχνή στα ακριτικά δημοτικά τραγούδια.

Οι Τούρκ' όνταν εκούρσευαν
την Πόλ', τη Ρωμανίαν,
επάτνανε¹ τας εγκλησιάς
κι έπαιρναν τα εικόνας,
έπαιρναν τα χρυσά σταυρούς,
αργύρα μαστραπάδες,
επήραν και τη μάνα μου,
σ' εμέν έμποδος² έτον.

Λεξιλόγιο: 1. επάτνανε: πατούσαν·
2. εμποδος: έγκυος·

Επήγεν και ν-εποίκε με
σ' Εμίρ Αλή τα σκάλας.
Εμέν ατός πεσλέεβεν³
με το μελ', με το γάλαν,
με το μέλιν, με το γάλαν
και με τη αρνί' το κρέας.
Στα φανερά ταντάνιζεν,⁴
στα κρύφα διαρμηνεύει:
«Υιέ μ', αν ζεις και γίνεσαι⁵,
στη Ρωμανίαν φύγον.
Εκεί 'χες κυρ' Ανδρόνικον
και αδελφόν Ξαντίνον».
Εγέντον ο αιχμάλωτον,
εγέντον κι ερματώθεν.
Επαίρεν τ' ελαφρόν σπαθίν
κι ελλενικόν κοντάριν.

---

3. πεσλέεβεν: έτρεφε· 4. ταντανίζω: κάνω το μωρό να χοροπηδά στα γόνατα μου· 5 γίνεσαι: μεγαλώσεις

Τοιμάσκειται ο αιχμάλωτον
και ση Δενής⁶ την στράταν.
«Αστρίτσια μ' χαμηλώσετεν,
φεγγάρι μ' κάθα⁷ έλα,
για δείξετέ με τη στρατήν
ντο⁸ πάει ση Ρωμανίαν».
Οι άστροι εχαμέλεναν,
οι φέγγοι κάθα έρθαν,
εδείξαν ατόν τη στρατήν
ντο πάει ση Ρωμανίαν.

Ασό επαρακούρσεψεν,
τα γαίματα λουσιμένος,
κύρην κι υιόν επέντεσεν⁹
απάν' σο σταυροδρομιν.

---

6. Δενής (λ. τουρκ.): θάλασσα.

7. κάθα: κάτω.

8. ντο: (τι: ντο λες: τι λες) εδώ: που.

9. επέντεσεν: συνάντησε

Ο κύρης εκοιμήθηκεν,
ο γιόκας εν¹⁰ σα ξύπνα.
Διδαβαίν' καλημερίζει ατόν
καλήμεραν 'κι¹¹ επαίρεν.
Έσυραν τα σπαθία τουν,
'κι κρούγνε τ' έναν τ' άλλο·
τσακώθαν τα σπαθία τουν,
να κρούγνε τ' εναν τ' άλλο.
Έρχονται κι ανταμούντανε
και κρούγνε μουστουνίας¹²
Αση μουστί' το χτύπεμαν
εγνέφιξεν¹³ ο κύρ'ς ατ'.
«Υιε' μ', κανείς 'κι εντώκε σε,
εσέν κανείς 'κι κρούγει,

---

10. εν: είναι.

11. 'κι (ουκι): δεν.

12. μουστουνίας: γροθιές.

13. εγνέφιξεν: ξύπνησε.

κατά π' ελέπν τ' ομμάτια μου,
ατός έει σε και πάγει¹⁴.

Για στα¹⁵ κι ας ορωτούμ' ατόν
τα γονικά τ' οπόθεν».

- Σον θιο σ', σον θιο σ',
αιχμάλωτε, τα γονικά σ' οπόθεν;

- 'Κι εξέρς, όνταν εκούρσευαν
την Πόλ', τη Ρωμανίαν,

επάτνανε τα εγκλησιάς
κι έπαιρναν τα εικόνας,

παίρνανε χρυσά σταυρά
κι αργύρα μαστραπάδες,

κούρσεψαν τον Αντρόνικον
κι επαίρνανε τη μάνα μ',

επαίραν ατεν κι έφυγαν
σ' Εμίρ Αλή τα σκάλας.

«Παιδίν έμνε κι εγέρασα,
ζευγάρ' γεράκια 'κι είχα

---

14. έει σε και πάγει (= σε έχει και
πάει, δηλαδή "σε πήρε αποκάτω").

15. στα: στάσου, σταμάτα.

κι ατώρα ας τ' εγέρασα,
ζευγάρ' γεράκια χτεθα¹⁶»
Αση χαράν ατ' το πολλά
κατήβανε τα δάκρα τ',
κατήβανε τα δάκρα του Καλομηνάν
χαλάτσια.
Κλώσκειται σην Ανατολήν,
κάμνει τρία μετάνοιας.
«Χριστέ μ', αν εκατέβαινε
το πάρεγκα¹⁷ φουσάτον,
μουδέ πολλά, μουδέ λίγον,
εννέα χιλιάδες,
να παίρνα τα γεράκια μου,
εγώ εκείνα ντούνα». ¹⁸

---

16. χτέθα: απόκτησα.

17. πάρεγκα: αντίκρυ.

18. ντούνα: χτυπούσα, νικούσα
(εντώκεν: εχτύπησε)

Το λόγος ατ' ἔκι ἐπλέρωσεν,
το λόγον ατ' ἔκι ἐξείπεν,
ὄνταν τερεὶ το πάρεγκα,
φουσάτον κατιβαίνει,
μουδέ πολλά, μουδέ λίγον,
ἐννέα χιλιάδες.
Ἐπήρην τα γεράκια του,
ἐκείντς ἐκεὶ ἐντώκεν.
Ἐκεὶ που κρούει ο Ἐάντινον,
το γαίμαν να πλαντάζει,
ἐκεὶ που κρούει ο αἰχμάλωτον,
το γαίμαν ως τη γούλαν.¹⁹
«Ὀπίσ', οπίσ' Ἐμίρ Αλή,
οπίσ' κι ἐσέν μη κρούγω.
Τ' ομμάτια μ' ἐθαμπούρωσαν²⁰
καὶ το σπαθὶ μ' ἔχ' ἄφναν²¹.

---

19. γούλα: λαιμός.

20. ἐθαμπούρωσαν: θόλωσαν.

21. ἄφνα: ἄχνα, ατμός.

Αν κρούγω και σκοτώνω σε,
θα λέγεται εν φονέας·
'κι κρούγω, 'κι σκοτώνω σε,
θα λέγνε εφοβέθεν.
Καλλίον²² 'κι σκοτώσω σε,
κι ας λέγνε εφοβέθεν».

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Να επισημάνετε στο τραγούδι τα κύρια τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά που είναι κοινά και σε άλλα δημοτικά τραγούδια.
2. Το τραγούδι απαρτίζεται από τρία μέρη - ενότητες. Ποια είναι τα περιστατικά που αφηγείται σε καθεμιά ενότητα;

---

22. καλλίον: καλύτερα Καλομηνάς.
(από το επίθ. καλός και το ουσ.
μήνας): ο μήνας Μάιος.

3. Ποιος είναι ο κώδικας των αξιών που διέπουν τη συμπεριφορά των προσώπων;

4. Τι δηλώνει ο τελευταίος στίχος του τραγουδιού;

Του Χάροντα - του Κάτω Κόσμου

Γιατί είναι μαύρα τα βουνά

Γιατί είναι μαύρα τα βουνά
και στέκουν βουρκωμένα:
Μην άνεμος τα πολέμα,
μήνα βροχή τα δέρνει;
Κι ουδ' άνεμος τα πολεμά,
κι ουδέ βροχή το δέρνει,
μόνε διαβαίνει ο Χάροντας
με τους αποθαμένους.

5 Σέρνει τους νιους από μπροστά,
τους γέροντες κατόπι,
τα τρυφερά παιδόπουλα
στη σέλα αραδιασμένα.
Παρακαλούν οι γέροντες,
κι οι νέοι γονατίζουν,
και τα μικρά παιδόπουλα
τα χέρια σταυρωμένα:

«Χάρε μου, διάβ' από χωριό,
κάτσε σε κρύα βρύση,
10 να πιουν οι γέροντες νερό,
κι οι νιοι να λιθαρίσουν*,
και τα μικρά παιδόπουλα
λουλούδια να μαζώξουν.
- Ανεί* διαβώ ναπό χωριό,
αν από κρύα βρύση,
έρχονται οι μάνες για νερό,
γνωρίζουν τα παιδιά τους.
γνωρίζονται τ' αντρόγενα
και χωρισμό δεν έχουν.

να λιθαρίσουν: να ρίξουν το λιθάρι
(ν' αγωνιστούν ποιος θα ρίξει την
πέτρα πιο μακριά. Το αγώνισμα
συνήθως γινόταν στο λιθόρεμα)
ανει: αν

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1. Το τραγούδι αρχίζει μ' ένα κοινό μοτίβο (πώς ονομάζεται;) Τι εκφράζει εδώ αυτό το μοτίβο;**
- 2. Να μελετήσετε τους στίχους που μιλούν για το Χάροντα και τη συνοδεία του · από ποια εμπειρία προέρχεται η εικόνα;**
- 3. Τι νόημα έχει η παράκληση για τους νεκρούς.**

Ἦλιε μου και τρισήλιε μου

**Ἦλιε μου και τρισήλιε μου
και κοσμογυριστή μου,
ψες έχασα μια λυγερή,
μια ακριβοθυγατέρα·
να μην την είδες πουθενά,
να μην την απαντήσεις;
- Εψές προχτές την είδηκα*
σου Χάρου το σαράι.**

**5 Ο Χάρος έτρωγε ψωμί,
κι η κόρη τον κερνούσε.
κι έτρεχαν τα ματάκια της
σα μαρμαρένια βρύση,
κι έτρεμε κι η καρδούλα της
σα μήλο μαραμένο.
Κι από το συχνοκέρασμα
της πέφτει το ποτήρι,**

είδηκα: είδα

μάιτε* σε πέτρα βάρεσε,
μάιτε σε καλντιρίμι,
10 μέσα στον Χάρου την ποδιά
έπεσε κι εραίστη.
Του Χάρου κακοφάνηκε,
γυρίζει και της λέει:
«Τι έχεις, κόρη, που χλίβεσαι*
και χύνεις μαύρα δάκρυα,
και τρέχουν και τα μάτια σου
σα μαρμαρένια βρύση:
Μη σε πονεί οχ* τη μάνα σου,
να στείλω ναν τη φέρω:
15 - Δε με πονεί οχ τη μάνα μου,
μη στέλνεις ναν τη φέρεις.
- Μη σε πονεί οχ τ' αδέρφια σου,
να στείλω ναν τα φέρω;
- Δε με πονεί οχ τ' αδέρφια μου,
μη στέλνεις ναν τα φέρεις,

μάιτε: μήτε

χλίβομαι: θλίβομαι

οχ: από, εξαιτίας

**μόν' με πονεί οχ το σπίτι μου
κι οχ τον Απάνω Κόσμο.
- Α σε πονεί οχ το σπίτι σου,
πλια δεν το ματαβλέπεις».**

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1. Τι αίσθημα εκφράζει η ερώτηση της μάνας στον ήλιο: Ποιες λέξεις νομίζετε ότι υποβάλλουν περισσότερο αυτό το αίσθημα;**
- 2. Από που είναι παρμένη η σκηνή στο σαράι του Χάροντα, Τι νομίζετε ότι οδήγησε τη φαντασία του λαού σ' αυτή την εικόνα;**
- 3. Πώς κλείνει το τραγούδι και ποια είναι η τελική εντύπωση που αφήνει;**

Η λυγερή στον Άδη

Καλά το 'χουνε τα βουνά,
καλόμοιρ' είν' οι κάμπτοι,
που Χάρο δεν παντέχουνε*,
Χάρο δεν καρτερούνε,
το καλοκαίρι πρόβατα
και το χειμώνα χιόνια.

Τρεις αντρειωμένοι βούλονται
να βγουν από τον Άδη.

5 Ο ένας να βγει την άνοιξη,
κι άλλος το καλοκαίρι,
κι ο τρίτος το χινόπωρο,
οπού είναι τα σταφύλια.

Μια κόρη τους παρακαλεί,
τα χέρια σταυρωμένα.

«Για πάρτε με, λεβέντες μου,
για τον Απάνου Κόσμο.

- Δεν ημπορούμε, λυγερή,
δεν ημπορούμε, κόρη.

παντέχω: περιμένω.

10 Βροντομαχούν* τα ρούχα σου
κι αστράφτουν τα μαλλιά σου,
χτυπάει το φελλοκάλιγο*
και μας ακούει ο Χάρος.
- Μα γω τα ρούχα βγάνω τα
και δένω τα μαλλιά μου,
κι αυτό το φελλοκάλιγο
μες στη φωτιά το ρίχνω.
Πάρτε με, αντρειωμένοι μου,
να βγω στον Πάνω Κόσμο,
15 να πάω να ιδώ τη μάνα μου
πώς χλίβεται* για μένα.
- Κόρη μου, εσένα η μάνα σου
στη ρούγα* κουβεντιάζει.
- Να ιδώ και τον πατέρα μου
πώς χλίβεται για μένα.

βροντομαχούν: κάνουν κρότο.
φελλοκάλιγο: ελαφρό καλίγι
(υπόδημα) με πάτους από φελό.
χλίβομαι: θλίβομαι.
ρούγα: δρόμος.

- Κόρη μου, κι ο πατέρας σου
στο καπελειό είν' και πίνει.
  - Να πάω να ιδώ τ' αδέρφια μου
πώς χλίβονται για μένα.
  - 20 - Κόρη μου, εσέν' τ' αδέρφια σου
ριχτούνε το λιθάρι.
  - Να ιδώ και τα ξαδέρφια μου
πώς χλίβονται για μένα.
  - Κόρη μου, τα ξαδέρφια σου
μες στο χορό χορεύουν».
- Κι η κόρη ναναστέναξε
βαθιά στον Κάτω Κόσμο,
κι ανάψανε τα καπηλειά,
κι εκάησαν οι ρούγες,
25 εκάη και το λιθόρεμα,
πόριχταν το λιθάρι,
εκάη κι η δίπλη* του χορού,
π' εχόρευε η γενιά της.

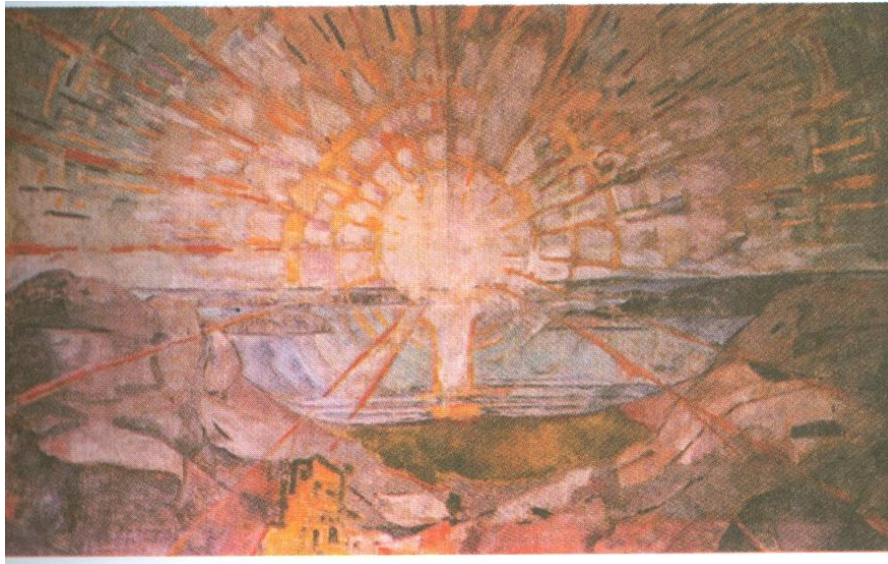
η δίπλη: η δίπλα, ο γύρος.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1. Στο τραγούδι υπάρχει προοίμιο· ποιο είναι το νόημά του;**
- 2. Γιατί οι τρεις αντρειωμένοι θέλουν ν' αποδράσουν άνοιξη - καλοκαίρι - φθινόπωρο; Τι τονίζεται μ' αυτό τον τρόπο;**
- 3. Πώς φαντάζεται ο ποιητής την κόρη στον Κάτω Κόσμο;**
- 4. Με ποιους τρόπους δηλώνεται ο πόθος της κόρης ν ανέβει στον Απάνω Κόσμο;**
- 5. Εργασία για το σπίτι: Το τραγούδι τελειώνει με μια τολμηρή ποιητική σύλληψη. Να την επισημάνετε και να βρείτε τι εκφράζει. Να συγκεντρώσετε ανάλογες ποιητικές εκφράσεις από δημοτικά τραγούδια.**

**Edvard Munch (Μουνκ) (1863-1844).
Ο Ήλιος (1909-11)
Πανεπιστήμιο Όσλο**

Ιστορικά τραγούδια

Το κρούσος της Αντριάνούπολης

Στο τραγούδι αυτό η λαϊκή μούσα διεκτραγωδεί πιθανόν την άλωση της πόλης από τον Αμουράτ το 1361, όταν ακόμα ήταν νωπή η μνήμη από τις αλλεπάλληλες αλώσεις και καταστροφές της στις αρχές του 13ου αιώνα από τους Φράγκους, Βουλγάρους κ. ά. Αυτό ενισχύει την άποψη ότι το τραγούδι είναι από τα πιο παλιά ιστορικά τραγούδια.

Τ' αηδόνια της Ανατολής
και τα πουλιά της Δύσης
κλαίγουν αργά, κλαίγουν ταχιά*,
κλαίγουν το μεσημέρι,
κλαίγουν την Αντριάνούπολη
την πολυκρουσεμένη,

**όπου την εκρουσέψανε
τις τρεις γιορτές του χρόνου·
του Χριστουγέννου για κηρί,
και του Βαγιού για βάγια.
και της Λαμπρής την Κυριακή
για το Χριστός ανέστη.**

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1. Τι συγκίνησε ιδιαίτερο το λαϊκό ποιητή, ώστε να συνθέσει το τραγούδι.**
- 2. Τι πετυχαίνει το τραγούδι: α) με τους τοπικούς προσδιορισμούς: της Ανατολής - Δύσης· β) με τους χρονικούς προσδιορισμούς: αργά - ταχιά - το μεσημέρι· γ) με την επανάληψη του ρήματος «κλαίγουν»;**
- 3. Μια από τις αλώσεις (του 1204) έγινε την ημέρα του Πάσχα. Ο ποιητής όμως τις τοποθετεί όλες σε μέρες εορτών. Γιατί;**

[Πάρθεν η Ρωμανία]

Έναν πουλίν, καλόν πουλίν
εβγαίν' από την Πόλην·
ουδέ στ' αμπέλια κόνεψεν*
ουδέ στα περιβόλια,
επήγεν και-ν εκόνεψεν
και σου* Ηλι' τον κάστρον.*
Εσειξεν* τ' έναν το φτερόν
σο* αίμα βουτεμένον,
5 εσειξεν τ' άλλο το φτερόν,
χαρτίν έχει γραμμένον.
Ατό* κανείς κι* ανέγνωσεν,
ουδ' ο μητροπολίτης·

κονεύω: σταθμεύω για ανάπαυση ή για ύπνο.

σου: στου.

Ηλί τον κάστρον: το κάστρο του Ήλιου.

εσειξεν: έσεισε, τίναξε

σο: στο – **Ατό:** αυτό – **κι:** δεν

έναν παιδίν, καλόν παιδίν,
έρχεται κι αναγνώθει.
Σίτ'* αναγνώθ', σίτε κλαίγει,
σίτε κρούει* την καρδίαν.
«Αλί εμάς και βái εμάς,
πάρθεν η Ρωμανία!»

10 Μοιρολογούν τα εκκλησιάς,
κλαίγνε τα μοναστήρια
κι ο Γιάννες ο Χρυσόστομον
κλαίει, δερνοκοπιέται.
-Μη κλαις, μη κλαις, Αϊ-Γιάννε μου,
και δερνοκοπισκάσαι.*
- Η Ρωμανία πέρασε,
η Ρωμανία 'παρθεν.
- Η Ρωμανία κι αν πέρασεν,
ανθεί και φέρει κι άλλο

Σίτ': ενώ, καθώς
κρούω: χτυπώ, δέρνω
δερνοκοπισκάσαι: δέρνεσαι και
χτυπιέσαι.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1. Να συγκρίνετε το τραγούδι με άλλα δημοτικά τραγούδια. Ποια διαφορά διαπιστώνετε ως προς τον τρόπο που αναγγέλλεται η θλιβερή είδηση;**
- 2. Ποιες ψυχικές διαθέσεις κυριαρχούν στο τραγούδι και πως εκφράζονται;**
- 3. Σε ποιο σημείο κορυφώνεται η δραματοποίηση; Πως γίνεται αυτό;**

[Οι σκλάβοι τω Μπαρμπαρέσσω]

Οι Άραβες πειρατές των δυτικών
παραλίων της Αφρικής είχαν
καταντήσει με τις επιδρομές τους ο
φόβος και ο τρόμος των κατοίκων
όχι μόνη των παραλιακών
περιοχών αλλά και της ενδοχώρας,
τόσο που στην Κρήτη τους ταύτιζαν
με δαίμονες ή φανταστικά τέρατα
που γυρνούσαν έφιπποι τη νύχτα
και έσερναν σκλάβους στην
Μπαρμπαριά όσους συναντούσαν.

Ήλιε που βγαίνεις το ταχύ,
σ' ούλον τον κόσμο δούδεις*,
σ' ούλον τον κόσμ' ανάτειλε,
σ' ούλην την οικουμένη,
σ' τω Μπαρμπαρέσσω τις αυλές,
ήλιε, μην ανατείλεις,

δούδεις: δίνεις (χύνεις το φως σου).

κι αν ανατείλεις, ήλιε μου,
να γοργοβασιλέψεις,
γιατ' έχουν σκλάβους έμορφους,
πολλά παραπονιάρους,
και θα γραθού* οι γιαχτίδες σου
'που* τω σκλαβώ τα δάκρυα

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Τι πετυχαίνει ο λαϊκός ποιητής με την παράκληση που κάνει στον ήλιο;
2. Το τραγούδι συμπυκνώνει μια ολόκληρη ιστορική εμπειρία μέσα σε έξι στίχους. Να βρείτε α) ποια είναι αυτή η εμπειρία, β) πώς κατορθώνει ο λαϊκός ποιητής να την εκφράσει;

γραθού: υγραθούν
που: από

[Της Δέσπως]

(25 Δεκεμβρίου 1803)

Το τραγούδι, όπως και εκείνο της Λένως Μπότσαρη, αναφέρεται, σε μια από τις παρασπονδίες του Αλή Πασά σε βάρος των Σουλιωτών, το 1803 Κατά τη συμφωνία οι Σουλιώτες είχαν το δικαίωμα να φύγουν ένοπλοι για όποιο μέρος ήθελαν. Ένα μικρό απόσπασμα από 78 Σουλιώτες κατέφυγε στο χωριό Ρινιάσα (ανάμεσα στην Πρέβεζα και την Πάργα). Εκεί όμως στίφος Τουρκαλβανών, που τους έστειλε ο Αλή πασάς, έκανε ξαφνική επιδρομή και άρχισε να σφάζει τους κατοίκους και τους πρόσφυγες. Η Δέσπω, γυναίκα τον Γεωργάκη Μπότση, μαζί με τις κόρες, τις νύφες και τα εγγόνια της κλείστηκε

**στον πύργο του Δημουλά και
αντιστάθηκε ηρωικά στους
επιδρομείς.**

**Αχός* βαρύς ακούεται,
πολλά τουφέκια πέφτουν.
Μήνα σε γάμο ρίχνονται,
μήνα σε χαροκόπι;*
Ουδέ σε γάμο ρίχνονται,
ουδέ σε χαροκόπι,
η Δέσπω κάνει πόλεμο
με νύφες και μ' αγγόνια.**

**5 Αρβανιτιά την πλάκωσε
στον Δημουλά τον πύργο.
«Γιώργαινα, ρίξε τ' άρματα,
δεν είν' εδώ το Σούλι.
Εδώ είσαι σκλάβα του πασά,
σκλάβα των Αρβανιτών.
- Το Σούλι κι αν προσκύνησε,
κι αν τούρκεψεν η Κιάφα,**

Αχός: ήχος, κρότος

η Δέσπω αφέντες Λιάπηδες*
δεν έκανε, δεν κάνει».

10 Δαυλί στο χέρι νάρταξε,
κόρες και νύφες κράζει:
«Σκλάβες Τουρκών μη ζήσομε,
παιδιά μ', μαζί μου ελάτε».
Και τα φυσέκια ανάψανε
κι όλοι φωτιά γενήκαν

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Στο τραγούδι μας η εισαγωγή στο θέμα δίνεται με τρόπο συνηθισμένο στα δημοτικό τραγούδια. Μπορείτε να τον παρακολουθήσετε;
2. Η αφήγηση γρήγορα εγκαταλείπεται και μπαίνει στο τραγούδι ο διάλογος. Ποιο είναι το αισθητικό αποτέλεσμα;

χαροκόπι: γλέντι, διασκέδαση
Λιάπηδες: Αλβανοί μωαμεθανοί

[Της Πάργας]

Η Πάργα από τις αρχές τον 15ου αι. βρισκόταν κάτω από βενετσιάνικη διοίκηση. Μετά την κατάλυση της Ενετικής Δημοκρατίας από τον Ναπολέοντα, παραχωρήθηκε στη Γαλλία (συνθήκη Καμποφόρμιο. 1797) μαζί με τα Επτάνησα. Το 1799 ο Αλή Πασάς των Ιωαννίνων κυριεύει τις γαλλικές κτήσεις στα παράλια του Ιονίου (Πρέβεζα Βόνιτσα) και απειλεί την Πάργα. Οι κάτοικοι της αρνήθηκαν να παραδοθούν και ζήτησαν την προστασία της Ρωσίας «απειλώντας να σφάξουν όλα τα γυναικόπαιδα και να αμυνθούν ως τον ένα».¹

---

1. Βακαλόπουλος. Ιστορία του Νέου Ελληνισμού. τ. Δ', σ. 612.

Κατά τη διάρκεια των αγώνων τον Σουλίου η Πάργα αποτελούσε κέντρο ανεφοδιασμού και καταφύγιο των Σουλιωτών. Το 1814, μετά την ήττα του Ναπολέοντα, οι νικήτριες δυνάμεις την παραχώρησαν στους Άγγλους, οι οποίοι ύστερα από λίγο (1817) την πούλησαν στον Αλή Πασά. Η παράδοσή της πραγματοποιήθηκε στις 28 Απριλίου 1819. Οι Παργινοί τότε ανέσκαψαν τους τάφους, συγκέντρωσαν τα οστά των προγόνων τους και αφού τα έκαψαν στην αγορά κατέφυγαν στην Κέρκυρα παίρνοντας μαζί τους την τέφρα, τις εικόνες και τα ιερά των εκκλησιών. Σ' αυτό το τελευταίο περιστατικό αναφέρεται το δημοτικό τραγούδι που ακολουθεί.

Τρία πουλιά απ' την Πρέβεζα
διαβήκανε στην Πάργα.
το 'να κοιτάει την ξενιτιά,
τ' άλλο τον Αϊ-Γιαννάκη*,
το τρίτο το κατάμαυρο
μοιριολογάει και λέει:
«Πάργα, Τουρκιά σε πλάκωσε,
Τουρκιά σε τριγυρίζει.

5 Δεν έρχεται για πόλεμο,
με προδοσιά σε παίρνει.
Βεζίρης δε σ' ενίκησε
με τα πολλά τ' ασκέρια.
Έφευγαν Τούρκοι σα λαγοί
το παργινό τουφέκι,
κι οι Λιάπηδες δεν ήθελαν
να 'ρτουν να πολεμήσουν.
Είχες λεβέντες σα θεριά,
γυναίκες αντρειωμένες,

**Αϊ-Γιαννάκης: όρμος στ' ανατολικά
της Πάργας.**

10 πότρωγαν βόλια για ψωμί,
μπαρούτι για προσφάγι.
Τ' άσπρα* πουλήσαν το Χριστό,
τ' άσπρα πουλούν και σένα». **10**
Πάρτε, μανάδες, τα παιδιά,
παπάδες τους αγίους.
Άστε*, λεβέντες, τ' άρματα
κι αφήστε το τουφέκι.
σκάψτε πλατιά, σκάψτε βαθιά,
όλα σας τα κιβούρια*,
15 και τ' αντρειωμένα κόκαλα
ξεθάψτε του γονιού σας.
Τούρκους δεν επροσκύνησαν,
Τούρκοι μην τα πατήσουν.

άσπρα: ασημένια νομίσματα, γενικά
τα χρήματα.

άστε: αφήστε.

κιβούρι: τάφος

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Το μοτίβο των τριών πουλιών που φέρνουν άγγελμα είναι κοινό σε πολλά δημοτικά τραγούδια (κλέφτικα και ιστορικά). Να βρείτε πώς προσαρμόζονται τα στοιχεία του στο τραγούδι μας.

2. Το τραγούδι εκφράζει, μεταξύ των άλλων, μια οδυνηρή πολιτική εμπειρία· να την προσδιορίσετε και να βρείτε με ποιους τρόπους εκφράζεται.

3. Να προσδιορίσετε το φρόνημα που εκφράζουν οι δυο τελευταίοι στίχοι. Ανήκει στους Παργινούς ή στον ανώνυμο ποιητή; Να αναπτύξετε την απάντησή σας.

4. Στο εισαγωγικό σημείωμα δόθηκαν τα κύρια στοιχεία από την ιστορία της Πάργας. Ποια απ' αυτά διατηρεί το τραγούδι και γιατί;

**Θεόδωρος Βρυζάκης (1819-1878).
Αποχαιρετισμός στο Σούνιο (1863)
Εθνική Πινακοθήκη**

Κλέφτικα τραγούδια

[Της νύχτας οι αρματολοί]

Το παρακάτω κλέφτικο δημοτικό τραγούδι καταγράφηκε σε διάφορες παραλλαγές στην Πελοπόννησο και τη Στερεά. Ίσως το αρχικό τραγούδι είχε ως υπόθεση του επιχείρηση που κατέληξε στο να αποσπασθεί από τα χέρια του Χάροντα η λεία του.

Της Τρίχας το γεφύρι, σύμφωνα με τις λαϊκές δοξασίες, βρίσκεται στον Κάτω Κόσμο. Φυσικά στο τραγούδι έχει χάσει αυτή τη σημασία.

Παραλλαγή του τραγουδιού τραγούδησε ο Κολοκοτρώνης στα παλικάρια του, όπως διηγείται ο ίδιος στον Τερτσέτη: «Ήταν Λαμπρή ανήμερα, ήταν ογδοήντα

σύντροφοι, και ήτον εις το μεγαλύ-
τερο βουνό της Πελοποννήσου. Από
ημέρες τους είχαν είδηση δοσμένη,
ότι θα πάνε αλυσοδεμένους εκατόν
πενήντα ανθρώπους. Εδιαμοίρασα,
έλεγεν ο Κολοκοτρώνης, τους
μισούς συντρόφους εις το άλλο
βουνό, έβαλα τα καρπούλια με
μεγάλη πρόβλεψη, δια να κάμομε
τη Λαμπρή μας ασφαλισμένοι.
Εδιαμοιρασθήκαμε λοιπόν και τους
είπα: Ε αδελφοί χριστιανοί, να
είμασθε συγκεντρωμένοι, όχι, όχι
που μας ονομάζουν οι άρχοντες και
το γουναρικό* κλέφτες, να ελευθε-
ρώσουμε τους ζωντανούς. Αν θέλε-
τε να μ'ακούσετε, να κρεμάσομε

το γουναρικό: αυτοί που φοράνε
γούνες, οι άρχοντες, οι
κοτζαμπάσηδες

τα χαμαλιά * μας εις τα έλατα· αυτά είναι η εκκλησία μας, η Λαμπρή μας, και να ασπασθούμε και να ελευθερώσουμε τους αδελφούς μας, που πάνε να τους φυλακίσουν δια παντός εις τα δεσμά. Απάνω που καθίσαμε να φάμε, είπα πάλε: Αν είμαστε αδελφοί, να χύσομεν το αίμα μας δια τους αδελφούς μας. Πρώτα τους ορμήνευσα μιλητά, έπειτα το έκαμα και τραγούδι και τους το ετραγούδησα¹ ... Απάνω που εκόψανε τ' αρνιά τα ψημένα, ο θεός τους επήγε τους Τούρκους και τους εκτύπησαν· ελαβώθηκε ένας πρώτος από τα παλικάρια, εσκοτώθη ένας πρώτος εξάδελφος

---

1. Εδώ παραθέτει παραλλαγή του τραγουδιού.

το χαμαλί (και χαϊμαλί): φυλαχτό

του Κολοκοτρώνη και πήραν το κεφάλι του. Έκαμαν πόλεμο. Ήσαν δύο χιλιάδες στρατιώται. Από τους Τούρκους εσκοτώθησαν ογδοήκοντα επτά. Μας εβοήθησε, έλεγεν ο Κολοκοτρώνης, η Παναγία η Θεοτόκος και η καθαριότητά μας, οπού επήγαμε να ελευθερώσουμε τους αδελφούς μας...».

Της νύχτας οι αρματολοί
και της αυγής οι κλέφτες
ολονυχτίς κουρσεύανε*
και τες αυγές κοιμώνται,
κοιμώνται στα δασά κλαριά
και στους παχιούς τους ίσκιους.
Είχαν αρνιά και ψήνανε,
κριάρια σουβλισμένα,
5 μα είχαν κι ένα γλυκό κρασί,
που πίν'ν τα παλικάρια.

κουρσεύω: λεηλατώ

Κι ένας τον άλλο έλεγαν,
κι ένας τον άλλον λέει:
«Καλά τρώμε και πίνουμε
και λιανοτραγουδάμε,*
δεν κάνουμε κι ένα καλό,
καλό για την ψυχή μας;
-ο κόσμος φκιάνουν εκκλησιές,
φκιάνουν και μοναστήρια.

10 Να πάμε να φυλάξουμε
στης Τρίχας το γεφύρι
που θα περάσει ο βόιβοντας*
με τους αλυσωμένους·
να κόψουμε τους αλύσους
να βγουν οι σκλαβωμένοι,
να βγει της χήρας το παιδί,
π' άλλο παιδί δεν έχει,
π' αυτή το 'χει μονάκριβο
στον κόσμο ξακουσμένο.

Λιανοτράγουδῶ: σιγοτραγουδῶ
βόιβοντας: στρατηγός (μεσαιων.
βοέβοδας < σλαβ νοινoδα)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Να περιγράψετε τη ζωή των κλεφτών, όπως παρουσιάζεται στο τραγούδι, από την αρχή ως το τέλος του.
2. Πώς αντιλαμβάνονται οι κλέφτες ενέργειες τους όπως αυτή της απελευθέρωσης αιχμάλωτων Με τι την παραβάλλουν;
3. Ποια σημεία του τραγουδιού τεκμηριώνει η διήγηση του Κολοκοτρώνη.
4. Τι συμπεράσματα βγάζουμε από τη διήγηση του Κολοκοτρώνη σχετικά με τη χρήση των κλέφτικων τραγουδιών,

Των Κολοκοτρωναίων

Οι Κολοκοτρωναίοι ήταν από τις πιο παλιές οικογένειες κλεφτών του Μοριά και τη δράση τους εξυμνούν πολλά κλέφτικα τραγούδια. Το παρακάτω τραγούδι αναφέρεται ειδικότερα στα γεγονότα του 1806, όταν ο σουλτάνος εξέδωσε φερμάνι για την εξόντωση των κλεφτών της Πελοποννήσου και της Στερεάς. Ύστερα από συνεχείς αγώνες τριών μηνών και αφού πολλοί σύντροφοι τον σκοτώθηκαν και οι υπόλοιποι διασκορπίστηκαν, κατόρθωσε ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης να διαφύγει στη Ζάκυνθο (Μάιος του 1806), όπου και κατατάχθηκε στον αγγλικό στρατό.

Λάμπουν τα χιόνια στα βουνά
κι ο ήλιος στα λαγκάδια,
λάμπουν και τ' αλαφρά σπαθιά
των Κολοκοτρωναίων,

πόχουν τ' ασήμια τα πολλά,
τις ασημένιες πάλες,
τις πέντε αράδες τα κουμπιά,
τις έξι τα τσαπράζια·
5 οπού δεν καταδέχονται
της γης να την πατήσουν.
Καβάλα τρώνε το ψωμί,
καβάλα πολεμάνε,
καβάλα πάν' στην εκκλησιά,
καβάλα προσκυνάνε,
καβάλα παίρν' αντίδερο
απ' του παπά το χέρι.
Φλωριά ρίχνουν στην Παναγιά,
φλωριά ρίχνουν στους άγιους
10 και στον αφέντη το Χριστό
τις ασημένιες πάλες.
«Χριστέ μας, βλόγα τα σπαθιά,
βλόγα μας και τα χέρια».
Κι ο Θεωράκης μίλησε,
κι ο Θεωράκης λέει:
«Τούτ' οι χαρές που κάνουμε
σε λύπη θα μας βγάλουν.

Απόψ' είδα στον ύπνο μου,
στην υπνοφαντασιά μου,
15 θολό ποτάμι πέρναγα
και πέρα δεν εβγήκα.
Ελάτε να σκορπίσουμε,
μπουλούκια να γενούμε.
Σύρε, Γιώργο* μ', στον τόπο σου,
Νικήτα* στο Λοντάρι·
εγώ πάου στην Καρύταινα,*
πάου στους εδικούς μου,
ν' αφήκω τη διαθήκη μου
και τες παραγγολές* μου,
τι θα περάσω θάλασσα,
στη Ζάκυνθο θα πάω».

Γιώργος: πρώτος εξάδελφος του Κολοκοτρώνη.

Νικήτας: Σταματελόπουλος ή Νικηταράς.

Λοντάρι (Λεοντάρι), Καρύταινα: χωριά της Αρκαδίας.

παραγγολές: παραγγελίες.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Στο τραγούδι διακρίνονται καθαρά δύο ενότητες· να βρείτε τον ιδιαίτερο χαρακτήρα καθεμιάς.
2. Η πρώτη ενότητα αρχίζει με μια παρομοίωση. Να προσδιορίσετε τι εκφράζει.
3. Ποιο το ήθος των Κολοκοτρωναίων, όπως παρουσιάζεται στην πρώτη ενότητα; Με ποιους ποιητικούς τρόπους προβάλλεται;
4. Ποιες λαϊκές δοξασίες διέπουν τη ζωή των κλεφτών σύμφωνα με τη δεύτερη ενότητα;

Των Κοντογιανναίων

Γενάρχης των Κοντογιανναίων ήταν ο Γιαννάκης Κοντογιάννης, αρματολός Πατρατζικίου (Υπάτης) από το 1750, τον οποίο ο Κασομούλης ονομάζει «ένδοξο και μεγαλοπρεπή». Μετά το θάνατό του τον διαδέχτηκαν στο ίδιο αξίωμα τα παιδιά του Κωσταντής και Μήτσος.

Από το 1789 κυρίως αρχίζουν οι περιπέτειες των Κοντογιανναίων, όταν ο δερβέναγας τον Αλή Πασά Γιουσούφ Αράπης εκστρατεύει με 3.000 Τουρκαλβανούς εναντίον των αρματολών της Θεσσαλίας και της Ρούμελης. Οι Κοντογιανναίοι τότε αντέταξαν ισχυρή αντίσταση.

Διασκορπίστηκαν όμως και συνέχισαν τον πόλεμο ως κλέφτες. Τελικά σε μια μάχη κοντά στη γέφυρα της Τατάρνας Ευρυτανίας

(αρχές του 19ου αι.) σκοτώθηκε ο Κωσταντής κι αιχμαλωτίστηκε ο γιος του Νικολάκης. Αργότερα εξαγοράστηκε και πήρε μέρος στην επανάσταση του 1821, όπως και ο Μήτσος Κοντογιάννης.

Η Κοντογιάνναινα του τραγουδιού είναι η γυναίκα του Κωσταντή.

Κοιμάτ' η καπετάνισσα,
νύφη του Κοντογιάννη,
μες στα χρυσά παπλώματα,
μες στους χρυσούς σελτέδες*
να την ξυπνήσω σκιάζομαι,
να της το πω φοβούμαι,
να μάσω μοσκοκάρυδα,
να την πετροβολήσω,
5 ίσως την πάρει η μυρουδιά,
ίσως να την ξυπνήσει.

σελτέδες: στρώματα, μεγάλα μαξιλάρια.

Κι από το μόσκο τον πολύ,
κι απ' τα πολλά καρύδια,
σηκώθη η καπετάνισσα
και με γλυκορωτάει:
«Το τι μαντάτα* μου 'φερεις
από τους καπετάνους;»
- «Πικρά μαντάτα σου 'φερα
από τους καπετάνους,
10 το Νικολάκη πιάσανε,
τον Κωσταντή βαρέσαν».
- «Πού είσαι, μανούλα, πρόφτασε,
πιάσε μου το κεφάλι,
και δέσ' το μου σφιχτά σφιχτά,
για να μοιριολογήσω*
και ποιον να κλάψω από τους
δυο, ποιον να μοιριολογήσω;

μαντάτα: η καπετάνισσα βρισκόταν
στη Λευκάδα, όπου συχνά οι
αρματολοί ασφάλιζαν τις
οικογένειές τους.

Να κλάψω για τον Κωσταντή,
το δόλιο Νικολάκη·
15 ήταν μπαϊράκια* στα βουνά και
φλάμπουρα* στους κάμπους».

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Στα κλέφτικα τραγούδια τα πρόσωπα αναφέρονται με το όνομα τους (π.χ. Νικολάκης, Κωσταντής). Εδώ η γυναίκα του Κωσταντή Κοντογιάννη αναφέρεται (στον 1ο στίχο) με τις ιδιότητες της. Πώς το εξηγείτε; (Πριν απαντήσετε να λάβετε υπόψη σας και τα τραγούδια: της Δέσπως και της Λένως Μπότσαρη).
2. Ο αγγελιοφόρος ξυπνάει την καπετάνισσα με ιδιότυπο (ποιητικό) τρόπο. Τι εκφράζει;

μπαϊράκι: σημαία.

φλάμπουρο: σημαία.

3. Ο Κασομούλης χαρακτήρισε το γενάρχη Κοντογιάννη ως «ένδοξο και μεγαλοπρεπή». Ο χαρακτηρισμός αυτός μπορεί ν' αποδοθεί σε όλη την οικογένεια με βάση το τραγούδι;

4. Να εξετάσετε τον τρόπο με τον οποίο τελικά ανακοινώνεται το μήνυμα στην καπετάνισσα· τι παρατηρείτε;

**Διονύσιος Τσόκος (1820-1862),
Γέρος αγωνιστής παίζει λύρα (1858)
Εθνική Πινακοθήκη**

Η ΛΟΓΙΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ

Το έπος του Διγενή Ακρίτα

Το έπος του Διγενή Ακρίτα είναι ίσως το πιο παλιό μνημείο της λόγιας νεοελληνικής λογοτεχνίας και γράφτηκε πιθανότατα στα μέσα του 11ου αιώνα. Την ίδια εποχή, τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση, έχουμε ανάλογες επικές δημιουργίες που φανερώνουν την αφύπνιση της εθνικής συνείδησης των λαών (Τραγούδι του Ρολάνδου στη Γαλλία, Νιμπελούγκεν στη Γερμανία κ.ά.).

Το πρωτότυπο, το αρχικό κείμενο, δεν έχει σωθεί. Γνωρίζουμε το έπος από έξι μεταγενέστερες παραλλαγές που παρουσιάζουν μεταξύ τους αρκετές διαφορές και φέρουν το όνομα του τόπου, όπου

ανακαλύφθηκαν τα χειρόγραφα: Α. Της Κρυπτοφέρνης (Grottaferrata, μοναστήρι κοντά στη Ρώμη), Β. Της Τραπεζούντας (βρέθηκε στη μονή Σουμελά), Γ. Της Άνδρου - Αθηνών, Δ. Του Εσκοριάλ (Ισπανία), Ε. Της Οξφόρδης (Αγγλία) και ΣΤ. μια πεζή παραλλαγή της Άνδρου. Υπάρχει ακόμη μια ρωσική διασκευή που παρουσιάζει σημαντικές διαφορές από τα ελληνικά κείμενα.

Ο ποιητής του έπους μάς είναι άγνωστος. Η σύνθεση όμως προϋποθέτει τα ακριτικά δημοτικά τραγούδια. Είναι πολύ πιθανό ότι από τον πλούσιο κύκλο των ακριτικών τραγουδιών και από τους θρύλους προήλθε το έπος, ένα πολύστιχο αφηγηματικό ποίημα (γύρω στους 5.000 στίχους) με ηρωικό χαρακτήρα, που αναφέρεται στη ζωή και στη δράση του

Βασιλείου Διγενή Ακρίτα ως αντιπροσωπευτικού ήρωα του ακριτικού βίου. Έτσι το έπος παίρνει μια μορφή έμμετρης βιογραφίας, γι' αυτό και ο Κ. Θ. Δημαράς το θεωρεί μάλλον έμμετρο μυθιστόρημα το οποίο εκτός από εκείνες του δημοτικού τραγουδιού έχει και πολλές λόγιες και εκκλησιαστικές επιδράσεις. Οπωσδήποτε το έπος, στις παραλλαγές που το έχουμε, παρουσιάζεται πολύ κατώτερο ποιοτικά από τα ακριτικά δημοτικά τραγούδια και είναι μάλλον ψυχρό στη γλώσσα και στο ύφος. Αυτό όμως μπορεί να οφείλεται στους διασκευαστές. Ο Λίνος Πολίτης πιστεύει ότι ο άγνωστος ποιητής του έπους είναι ο πρώτος που χρησιμοποίησε τη λαϊκή γλώσσα για μια δημιουργία ποιητική και

**πως τον χρωστάμε το πρώτο
κείμενο στη λαϊκή (δηλ.
νεοελληνική) γλώσσα. Τέλος από
στιχουργική άποψη το έπος είναι
γραμμένο σε στίχους πολιτικούς
(ιαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους).**

**Το έπος διαιρείται σε βιβλία -
«λόγους». Στα πρώτα γίνεται λόγος
για τον πατέρα του Διγενή που ήταν
ο αμιράς (=εμίρης) της Συρίας
Μουσούρ. Αυτός σε μια επιδρομή
τον αιχμαλώτισε την Ειρήνη, κόρη
του βυζαντινού στρατηγού
Ανδρόνικου. Τα πέντε αδέρφια της
την αναζητούν και ο νεότερος, ο
Κωνσταντίνος, μονομαχεί με το
Μουσούρ και τον νικάει. Ο αμιράς
τότε δέχεται να γίνει χριστιανός
μαζί με όλη τη γενιά του και έτσι
παντρεύεται την Ειρήνη, που**

εγέννησε τον Διγενή

εκείνον τον ανδρείον

ὅστις την κλήσιν ἔλαβε
ταύτην εκ των γονέων·
εθνικός ἦτον ἀπό πατρός
εκ της φυλής του Ἄγαρ
ρωμαίος δε ἀπό μητρός
εκ γένους των Λουκάδων
διὰ τούτο ωνομάσθηκεν
Διγενής ο υἱός των.

Στη συνέχεια έχουμε τα παιδικά χρόνια και τα πρώτα κατορθώματα του Διγενή που ἔδειξε ἀπό μικρός εξαιρετική δύναμη και τόλμη. Ὄταν μεγάλωσε παντρεύτηκε την κόρη του στρατηγού Δούκα και ἔγινε ἀκριτής. Εκεί στις «ἀκρες» (=σύνορα) τον επισκέπτεται ο αυτοκράτορας και του προσφέρει μεγάλες τιμές για τις υπηρεσίες του. Κατόπι ο Διγενής αφηγείται σε πρώτο πρόσωπο τα κατορθώματα του, τους αγώνες του με τους ἀπελάτες και τη μονομαχία του με

την αμαζόνα Μαξιμώ. Στα τελευταία βιβλία εξιστορείται ο θάνατος των γονέων του ήρωα, καθώς και του ίδιου και της γυναίκας του στο παλάτι που είχε χτίσει κοντά στον Ευφράτη.

Το απόσπασμα που ακολουθεί είναι από την παραλλαγή της Άνδρου και αναφέρεται στο θάνατο του Διγενή.

[Ο θάνατος τον πολεμά]

Εις δε την Τρίτην την κακήν,
την πολυπικραμένην
ημέραν τε του ιατρού
ελθόντος προς εκείνον
εκεί τον αποφάσισε
ο θάνατος να έλθει·
και όσα κάμει δεν μπορεί
τον θάνατον να φύγει,
5 διατί ο τροχός εσχόλασεν
και το σκοινί εσώθη
ο θάνατος τον έγγραψεν
στον άδην να τον πάρει
τους δρόμους του απέκοψε
πλέον να μην περάσει
οι κάμποι τούτον κλαίουσιν
και τα βουνά θρηνούσιν,
και οι απελάτες* χαίρονται
τον θάνατον Ακριτου,

απελάτης: ληστής, επιδρομέας.

10 ὅπως ελευθερώνονται
  ἐκ τούδε του ἀνδρείου.
Εκεῖνος ἀναστέναζε
  καὶ ἔκλαιε στὴν κλίνην
με θρήνους καὶ με δάκρυα
  πικρά φαρμακωμένα,
ὅπου ραΐσθην ἡ καρδιά,
  κι εθάμπωσε τὸ φῶς του,
καὶ ἀτόνησεν ἡ δύναμις
  ἐκείνη ἡ μεγάλη
15 ὅπου ἐνίκα δυνατοῦς
  καὶ ξέσχιζε λεοντάρια.

.....

Ὁ θάνατος τὸν πολεμὰ
  εἰς τὸ παλάτι μέσα.
Ἀκρίτας τὸν ἐγνώρισε
  καὶ ξεφωνεῖ καὶ λέγει:
«ὦ πάντερπνε, Βασίλειε,
  ὁ θάνατός σου ἦλθεν
καὶ τὸ λοιπὸν ἀπὸ τοῦ νυν
  ὅπλα οὐδόλως ἔχεις.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Να συγκρίνετε το παραπάνω απόσπασμα με το δημοτικό τραγούδι που ακολουθεί, καθώς και με άλλα δημοτικά τραγούδια που αναφέρονται στο θάνατο του Διγενή, και να σημειώσετε τις παρατηρήσεις σας.

Απόψ' επέρνουν ποταμούς
και διάβαινα γεφύρια
κι άκουσα κι αναστεναγμούς
και ρώτηξα ειντά 'ναι.

Ο Διγενής ψυχομαχεί
κι η γης τονε τρομάσσει
κι η πλάκα τον ανατριχιά
πώς θα τονε σκεπάσει.

Κι εκείδα που ψυχομαχεί,
λόγια αντρειωμένα λέει:

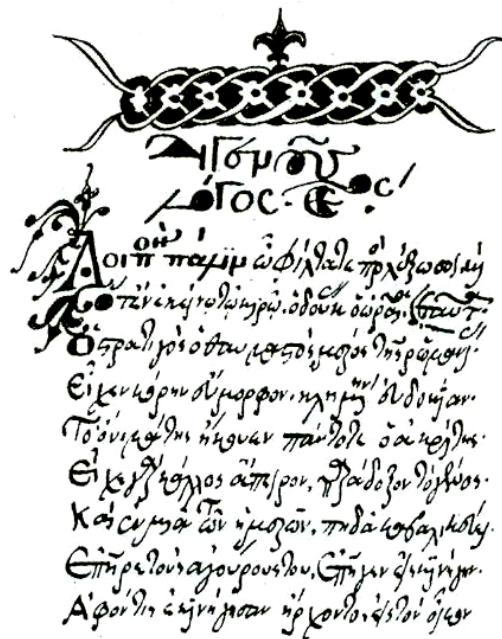
- Να 'χεν η γης πατήματα
κι ο ουρανός κερκέλια

να πάθιουν τα πατήματα
να 'πιανα τα κερκέλια
ν' ανέβαινα στον ουρανό
να διπλωθώ να κάτσω,
να δώκω σείσμα τ' ουρανού,
να βγάλει μαύρα νέφη
να κάμω χιόνι στα βουνά
και το νερό τσι κάμπους.

(λέξεις: κερκέλια: κρίκοι, γάντζοι·
να πάθιουν: να πατούσα).

2. Ποιοι στίχοι στο παραπάνω
απόσπασμα του έπους
φανερώνουν επίδραση του
δημοτικού τραγουδιού και ποιοι
λόγιες ή εκκλησιαστικές
επιδράσεις;

3. Τι σημαίνει η μεταφορική
έκφραση «ο τροχός εσχόλασεν»;
Να λάβετε υπόψη και τους δυο
πρώτους στίχους του Ερωτόκριτου:
«Του κύκλου τα γυρίσματα...
και του τροχού
που ώρες ψηλά
κι ώρες στα βάθη πηαίνου».

Χειρόγραφο Άνδρου

Πτωχοπροδρομικά

Τα πιο αξιόλογα από τα δημώδη κείμενα του 12ου αι. είναι τα Προδρομικά ή Πτωχοδρομικά ποιήματα. Πρόκειται για τέσσερα στιχουργήματα, όπου διεκτραγωδούνται τα βάσανα του μοναχού, του πολύτεκνου οικογενειάρχη, του φτωχού συζύγου που παντρεύτηκε αρχοντομαθημένη γυναίκα και του φτωχού λογίου. Χαρακτηριστική είναι η επιμονή στην απαρίθμηση των αγαθών της ζωής.

Ως συγγραφέας τους παρουσιάζεται ο Πτωχοπρόδρομος, που σε κάθε στιχούργημα απευθύνεται, με διαφορετική ιδιότητα, στον αυτοκράτορα ή άλλα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας των Κομνηνών, για να

ζητήσει βοήθεια. Παλαιότερα ταυτιζόταν με το Θεόδωρο Πρόδρομο, γνωστό λόγιο, προστατευόμενο των Κομνηνών. Σήμερα πιστεύουμε ότι τα στιχουργήματα αυτά είναι σάτιρες που γράφτηκαν από ανώνυμο ή ανώνυμους στιχουργούς.

[μάθε το τσαγκάρην το παιδίν σου]

Αν έχω γείτονα τινά*
και έχει παιδίν αγόριν,
να τον ειπώ ότι
«μάθε το γραμματικά* να ζήση»;
αν ου τον είπω* «μάθε το
τσαγκάρην το παιδίν σου»,

τινά: κάποιον.

μάθε το γραμματικά: μάθε το γράμματα, μόρφωσέ το.

αν ου τον είπω: αν δεν του πω.

παρακρουνιαιοκέφαλον*

πάντες να με ονομάσουν!

5 Και άκουσον την βιοτήν*

τσαγκάρου, και να μάθης
την βρώσιν* και ανάπαυσιν*

την* έχει καθ' εκάστην.

Γείτοναν έχω πετσωτήν,*

ψευδοτσαγκάρην τάχα,
πλην ένι* καλοψωνιστής,

ένι και χαροκόπος.

Όταν γαρ ίδη την αυγήν

περιχαρασσομένην,

παρακρουνιαιοκέφαλος: ανόητος,
τρελός.

βιοτή: τρόπος ζωής.

βρώσις: φαγητό.

ανάπαυσις: καλοπέραση.

την: την οποία, που.

πετσωτής: μπαλωματής,
τσαγκάρης.

ένι: είναι.

**10 ευθύς: Ας βράση το θερμόν,*
λέγει προς το παιδίν του,
και: Να, παιδίν μου, στάμενον*
εις τα χορδοκοιλίτσια,*
αγόρασε και βλάχικον
σταμεναρέαν* τυρίτσιν,
και δος με να προγεύσωμαι,
και τότε να πετσώνω.*
Αφού δε κλώση* το τυρίν
και τα χορδοκοιλίτσια,**

το θερμόν: το ζεστό νερό.

στάμενον: νόμισμα μικρής αξίας.

**χορδοκοιλίτσια: έντερα και κοιλιές
(πατσάς).**

**σταμεναρέαν τυρίτσιν: τυρί ενός
στάμενου.**

**πετσώνω: μπαλώνω παπούτσια
και, μεταφορικά, γεμίζω την κοιλιά
μου.**

κλώθω: ειρωνικά: καταβροχθίζω.

15 καν* τέσσερα τον δίδωσι
γεμάτα εις το μουχρούτιν,*
και πίνει τα και ερεύγεται.*
Κερνούν τον άλλον ένα,
και παρευθύς υπόδημαν
επαίρνει και πετσώνει.
Όταν δε πάλιν, δέσποτα,
γεύματος ώρα φθάση,
ρίπτει το καλαπόδιν του,
ρίπτει και το σανίδιν
20 και το σουγλίν* και το σφετλίν*
και τα σφηκώματά* του,

καν: τουλάχιστον.

μουχρούτιν: μεγάλο ποτήρι.

ερεύγομαι: ρεύομαι.

σουγλί: σουβλίτου μπαλωματή.

σφετλίν: κομμάτι γυαλί για το
ξύσιμο του δέρματος.

σφηκώματά: κερωμένοι σπάγκοι.

και λέγει την γυναίκαν του:

«Κυρά, καθές* τραπέζιν
και πρώτον μίσσον* το
εκζεστόν,*δεύτερον το κρασάτον,
και τρίτον το μονόκυθρον,*
πλην βλέπε να μη βράζη!»

Αφού δε παραθέσουσι

και νίψεται και κάτση,
25 ανάθεμα με, βασιλεύ,
όταν στραφώ και ιδώ τον
το πώς ανακομπώνεται*
κατά της μαγειριάς,
αν ου κινούν τα σάλια μου
και τρέχουν ως ποτάμιν.

καθές: βάλει, ετοίμασε.

μίσσον: πιάτο (φαγητό).

εκζεστόν: βραστό.

μονόκυθρον: φαγητό από διάφορα
υλικά μαγειρεμένα σε μια χύτρα.

ανακομπώνεται: ανασκουμπώ-
νεται, ετοιμάζεται για τον αγώνα
(ειρωνικά).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1. α) Αφού μελετήσετε το λεξιλόγιο, να ξαναδιαβάσετε το απόσπασμα αντικαθιστώντας τις απαρχαιωμένες λέξεις και εκφράσεις με αντίστοιχες σημερινές ακολουθήστε τη σειρά που σας φαίνεται φυσικότερη.**

β) Η γλώσσα των προδρομικών ποιημάτων -παρά τις αντικαταστάσεις που χρειάστηκε να κάνετε πιο πάνω- θεωρείται ότι βρίσκεται πολύ κοντά στη σημερινή νεοελληνική. Μπορείτε να δικαιολογήσετε αυτή την άποψη;

2. Να συγκρίνετε το παραπάνω απόσπασμα με τα ακριτικά τραγούδια, να επισημάνετε και να συζητήσετε τις διαφορές τους σχετικά

α) με τον κοινωνικό χώρο, όπου αναφέρονται, β) με τα προβλήματα και τα ιδεώδη που προβάλλουν.

3. Το παραπάνω κείμενο ποια σημασία μπορεί να έχει για μας σήμερα; Συζητήστε τις απόψεις σας.

**Νικόλαος Βώκος (1859-1902),
Ψάρια και στρείδια,
Εθνική Πινακοθήκη**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ 1ου ΤΟΜΟΥ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (10ος αι. – 1453)	26
ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ	34
Εισαγωγή	34
1. Παραλογές	51
Του νεκρού αδελφού, Ν. Γ. Πολίτου, Εκλογαί	51
Της νύφης που κακοπάθησε, Παραλογές, εκδ. Ερμής (Γ. Ιωάννου)	63
2. Ακριτικά τραγούδια	71
Η αρπαγή της γυναίκας του Διγενή, Ελλην. Δημ. Τραγούδια (Ακαδ. Αθηνών), τ. Α΄	71
Ο γιος της χήρας, Ελλην. Δημ. Τραγούδια (Ακαδ. Αθηνών), τ. Α΄	77

Ο αιχμάλωτον, Ν. Γ. Πολίτου, Εκλογαί	83
3. Του Χάροντα – Του Κάτω Κόσμου	93
[Γιατί είναι μαύρα τα βουνά], Ν. Γ. Πολίτου, Εκλογαί	93
[Ήλιε μου και τρισήλιε μου], Ν. Γ. Πολίτου, Εκλογαί	96
[Η λυγερή στον Άδη], Ν.Γ. Πολίτου, Εκλογαί	99
4. Ιστορικά τραγούδια	104
[Το κρούσος της Αντριάνούπολης], Ν. Γ. Πολίτου, Εκλογαί	104
[Πάρθεν η Ρωμανία], Βασ. Βιβλιοθήκη, τ. 46	106
[Οι σκλάβοι των Μπαρμπαρέσων], Ν. Γ. Πολίτου, Εκλογαί	109
[Της Δέσπως], Ν.Γ. Πολίτου, Εκλογαί	111

[Της Πάργας], Ν.Γ. Πολίτου, Εκλογαί	114
5. Κλέφτικα τραγούδια	120
[Της νύχτας οι αρματολοί], Ν. Γ. Πολίτου, Εκλογαί	120
Των Κολοκοτρωναίων, Ν. Γ. Πολίτου, Εκλογαί	126
Των Κοντογιανναίων, έκδ. Ερμής, (Αλέξ. Πολίτης)	130
Η ΛΟΓΙΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ	135
Το έπος του Διγενή Ακρίτα (Π. Καλονάρος)	135
[Ο θάνατος τον πολεμά]	141
Πτωχοπροδρομικά	147
[μάθε το τσαγκάρην το παιδίν σου], (απόσπασμα), Λίνου Πολίτη, Ποιητική Ανθολογία	148

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο, θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7, του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α΄).

***Απαγορεύεται η αναπαραγωγή
οποιοδήποτε τμήματος αυτού του
βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα
(copyright), ή η χρήση του σε
οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή
άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.***